

Másfelől nem a néma, hanem az elnémuló úrvacsorázás napjainkban is fennálló gyakorlat, illetve terjedőben van. Megesik helyenként, hogy eleinte még énekel valahogy a gyülekezet úrvacsorázáskor, de azután nem ritka, hogy csak a kántor kíséri énekével az orgonát, de mert senki nem énekel vele, végül ő is elhallgat...

A dési per történeti háttere

Szabó András Péter

A gyakran zsidózásként emlegetett szombatosok erdélyi feltűnése és sorsa kultúrtörténetünk egyik igen érdekes fejezete. A szombatoság a reformáció legradikálisabb irányzatának, az unitarizmusnak mellékhatása. Megtagadva a kereszténység néhány alapvető hitelvét, egyre jobban eltávolodott, nem csak bölcsőjétől, az „arianus” hittől, hanem az egész kereszténységtől. Hívei kezdetben ugyan elismerték Krisztus Messiás-voltát,¹ ám azt hirdették, hogy küldetése kudarcot vallott. Jézus a Törvény betöltésére érkezett – mondták –, tehát az Ószövetség előírásai még mindig érvényesek, s betartásukon múlik az ember sorsa a Messiás második eljövetele után. Megtartották a szombatot, a mindennapi élet mózesi szabályait, megülték a fontosabb zsidó ünnepeket, s így a keresztény világ szemében maguk is zsidókká lettek. Nekik, a „lelki zsidóknak” gyakran még rosszabb sors jutott osztályrészül, mint Ábrahám ivadékainak. Történetük üldöztetések története. A szombatosok ellen hozott intézkedések szakadatlan sorából mégis kiemelkedik az I. Rákóczi György által elrendelt 1638-as dési per, amely talán a legnagyobb csapást jelentette a felekezet számára.

¹ Kohn Sámuel három korszakra osztotta a zsidózik teológiai fejlődését. Korszakolásában az 1621-ben induló és a dési perrel záruló második szakasszal kezdődött meg a szombatosok közeledése a zsidó hitelvekhez, amely egyúttal Jézus jelentőségének radikális csökkenésével is járt. KOHN SÁMUEL: A szombatosok – történetük, dogmatikájuk és irodalmuk, különös tekintettel Péchi Simon főkanczellár életére és munkáira. Bp., 1889. (továbbiakban: KOHN, 1889.) 292–368. p. Dán Róbert, ha alapvetően máshogy látja is Péchi Simon világszemléletét, és korai tevékenységét, a zsidó hitelvekhez (rabbinikusokhoz) való 1621 – illetve inkább 1624 – utáni közeledést érvényesnek találja. Péchi 1621 előtti nézeteit az Eössi-féle népi szombatosoktól merőben eltérőnek mondja, és erre a személyes hitre szerinte inkább az újszoizicizmus és a radikális antitrinitárius Seidel Dekalógus-vallása hatottak. DÁN RÓBERT: Péchi Simon világtképének elemei és forrásai. In: *Az MTA II. Országának Közleményei*, 1973. 81–98. p., 90–98. p.; Uő: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Bp., 1987. (továbbiakban: DÁN, 1987.) 185–199. p.

A szombatosok létét és múltját Magyarországon egészen 1868-ig meglehetősen homály borította. Ebben az évben tért át a bőzödűfalui közösség, a 16. század zsidóinak utolsó maradéka a zsidó hitre.² Az eset nagy nyilvánosságot kapott, s miközben a közvélemény a jelen nagy botrányán rágódott, a történettudomány figyelme a szombatosok múltja felé fordult. Sorra kerültek elő a szombatos költészet és vallás kéziratok emlékei,³ és ezzel párhuzamosan a levéltári források feltárása is megindult. Utóbbi munkálatokban főleg a protestáns egyháztörténetészeknek volt nagy szerepük, ám a téma első nagy összefoglalása mégis egy pesti rabbi, Kohn Sámuel tollából született meg, 1889-ben. A zsidó emancipáció szellemében fogalmazó szerző a szombatos kérdéskör irodalomtörténeti és teológiai vonatkozásai mellett a felekezet történelmét, ezen belül a dési per történetét is alaposan körüljárta. A 19. század második felének pozitívista lendületét hosszú hallgatás követte. Az első világháború utáni szakirodalom szinte kizárólag a korábbi forráskiadásokra és munkákra támaszkodott. A kínos tudománytörténeti csendet Dán Róbert törte meg 1987-ben. Ekkor látott napvilágot az erdélyi szombatosokról és Péchi Simonról írt máig alapvető munkája, amely kiemelt helyen foglalkozik a zsidózó szekta I. Rákóczi György alatti üldöztetésével. A korán elhunyt történetész nem csak a szemléletben hozott újat, de számos addig ismeretlen, vagy félreismert forrást is közkinccsé tett. Dán Róbert nagyszerű könyvét olvasva bizonyára sokakban felmerül a kérdés, hogy lehet-e még egyáltalán újat mondani a székely szombatosok történetéről. Meggyőződésem, hogy lehet. Bizonytal akadnak még fel nem tárt források, ám nem kell addig várnunk, míg előkerülnek. Újszerű kérdésfelvetés is vezethet minket újabb eredményekre. Az én történeti kísérletem hátterében mégsem újszerű gondolatok állnak. Nagyon is ósdiak, már a múlt előtti század unitárius egyháztörténeteiben feltűnnek, igaz kissé elfogult találatokban. A kérdések tulajdonképpen a szombatosok gyökereit is érintik: Milyen eszmei és valós viszonyban volt egymással az unitárius egyház és a zsidózók szektája? Milyen szerepe volt a dési pernek, és a többi 17. századi erdélyi szombatos üldözésnek az unitárius felekezet visszaszorulásában, a református egyház előretörésében? Milyen célkitűzés állt I. Rákóczi György intézkedéseinek hátterében? Vizsgálódásom tárgya tehát egy bonyolult, az unitá-

² Bővebben: KOVÁCS ANDRÁS: Vallomás a székely szombatosok perében. Bukarest, 1981. (továbbiakban: KOVÁCS, 1981.) 233-249. A könyv 1983-ban megjelent változatlan szöveggel a Magvető kiadónál, és a legkényesebb résznél, Bőzödűfalui elcsúsztatásánál némileg „finomította”: 1999-ben a Csíkszeredai Pallas Kiadó és az Akadémiai Kiadó közös gondozásában.

³ A kéziratokban fellelhető szombatos költészet katalógusai: VARJÚ JÁNOS: A szombatosok költészete. Bp., 1937. 47-80. p.; VARJAS BÉLA (sajtó alá rend.): Régi Magyar Költők Tára, XVII. század. 5. köt. Szombatos énekek. Bp., 1970. 616. p. Az imádságokról és a teológiai irodalomról tudommal még nem készült hasonló jegyzék.

rius- és református egyházat, a zsidózókat, a fejedelmet és a kor erdélyi elitjét, valamint a kül- és belpolitikát magába foglaló problémakör, amelynek legjellegzetesebb megnyilvánulása, kulcsfontosságú láncszeme maga a dési per. A dési események helyes értelmezéséhez azonban az előzményeket is ismernünk kell. A következő oldalakon tehát megkísérlem bemutatni a zsidózók és a bevett felekezetek első konfliktusait.

A dési per történeti előzményei

A történet igazi kezdetét az 1560-as évekre helyezhetjük, amikor Erdély az Európa-szerte üldözött antitrinitáriusok legnagyobb menedékvé vált. A hittételeit tekintve tarkabarka csoport János Zsigmond hathatós támogatásával hamarosan egyházat alapított, bevett felekezetté vált. Gyakran szokás úgy emlegetni az 1568. évi tordai országgyűlés prédikátorválasztásra vonatkozó határozatát, mint a vallási türelemnek a 16. században páratlan dokumentumát. Ez a felfogás azonban téves, hiszen a tordai határozat elsősorban a fejedelem által favorizált unitarizmus terjeszkedést szolgálta, és nem annyira a kor szellemétől idegen, elvont vallási türelmet, amelyet csak néhány radikális antitrinitárius vallott. Míg János Zsigmond tovább erősítette az unitárius egyház alapjait, szépen lassan lezárult az út a további hitújítások előtt. Az 1570 elejére összehívott marosvásárhelyi országgyűlés hozta az első határozatot a vallási innovatio ellen, és ezt még a 70-es évek folyamán számos hasonló erősítette meg.⁴ A katolikus Báthory Kristóf alatt, a jezsuiták offenzívája idején, 1579-ben, a tiltó szót már tett is követte. A fejedelem parancsára fogságra vetették az unitáriusok nagy tekintélynek örvendő *superintendensét*, Dávid Ferencet.⁵ A célpont nem csak a püspök volt, hanem a nevével fémjelzett erős unitárius irányzat, a *non adorantizmus*, amely nem átalotta elvetni Krisztus isteni tiszteletét. A *non adorantizmustól*⁶ pedig már csak egy lépésre volt a szombatosság.

⁴ POKOLY JÓZSEF: Az erdélyi református egyház története, I-II. köt. Bp., 1904. (továbbiakban: POKOLY, 1904.) I. 230., 255., 259-264. p.

⁵ Az 1579. június 1-3. között tartott gyulafehérvári országgyűlés tárgyalta Dávid Ferenc ügyét. A adorantista Giorgio Blandrata állítólag zsidózással is megvádolta. SZILÁGYI SÁNDOR (sajtó alá rend.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek, III-X. Bp., 1877-1881. (továbbiakban: EOE.) III. 25-29. p.; Dávid Ferenc letétele után a megalkuvó *adorantista* Hunyadi Demeter lett a püspök. ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR: Unitária vallás' története Erdélyben. Kolozsvár, 1839. (továbbiakban: SZÉKELY, 1839.) 84-86. p.

⁶ A *non adorantizmus* tulajdonképpen az első unitárius hittételek logikus továbbgondolása, amely jóval erősebb gondolatú rendszert alkot, mint a kompromisszumok által megbénított homályos adorantizmus. Nem kis mértékben hittételei világosságának köszönhető, hogy Krisztusnak ezt az emberként való felfogását a hosszú üldözés sem tudta elpusztítani. Bár tagadhatatlanul elfogultan, célzatosan, és más hangsúlyokkal, de hasonló véleményt fogalmaz meg a református Pokoly József is. POKOLY, 1904. I. 178. p.

Az Erdélyben éppen ekkoriban feltűnő felekezet sorsát mintegy előrevetítette Dávid bukása. Üldözői között ott lesz az erőszakkal konszolidált unitárius felekezet is, amely a szombatosok elleni rendszertelen fellépésével saját magáról igyekszik majd elfordítani az *innovatio* veszedelmes vadját.

A zsidózók erdélyi feltűnése sokat vitatott, meglehetősen homályos kérdés. A ma általánosan elfogadott, Dán Róbert által megfogalmazott nézet szerint a zsidózók szektája nem hazai találmány, hanem egyes nyugati radikális antitrinitáriusok, főleg Matthias Vehe-Glirius tevékenységének és gondolatainak köszönheti létét.⁷ Elterjesztésében pedig valószínűleg nem csak a sokat emlegetett Eössi Andrásnak volt nagy szerepe, hanem több, radikális vallási nézeteket megfogalmazó főúri körnek, így például a gerendistáknak.⁸ A szombatosok társadalmi és teológiai tagoltsága, nézeteik fejlődése már olyan bonyolult kérdés, amelyet ezúttal nem is próbálok bemutatni.

A szombatosok tanai a vallási újítások tiltása ellenére is erősen terjedtek, és mikor az elődeinél jóval türelmetlenebb Báthory Zsigmond 1595-ben megújította az innovációk ellen hozott törvényt,⁹ ennek éle a *non adorantisták* mellett¹⁰ már a szombatosok ellen is irányult, ha nem is említették őket név szerint. Az intézkedés nem csak kis, elszigetelt szélföldi illetve kolozsvári csoportokat érintett, a szekta Marosvásárhely legtekintélyesebb polgárcsaládjában is hívekre talált. Nem csodálkozhatunk azon, hogy éppen egy gazdag és tekintélyes marosvásárhelyi szombatos, Borsos Tamás mentette meg számunkra a törvény nyomán meginduló üldözés emlékét: „...végének articulust az szegény sabbatariusok ellen, hogy persequálják őket. Az kéinek persecutióját Mindszenti Benedek, ki akkor udvarhelyi főkapitán vala, el is kezdé Udvarhelyszékben és Marosszékhelyben, de az isten nem bocsátá őtet abban elő, hogy azoknak vérében kedve teljék...”¹¹ A főkapitányt Bá-

⁷ DÁN, 1987. 46-47. p.

⁸ A gerendisták sok tekintetben eltértek a szombatosoktól. DÁN, 1987. 40-43. p.

⁹ BORSOS TAMÁS: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok és levelek. Bukarest, 1972. (továbbiakban: BORSOS, 1972.) 42. p.; EOE. III. 341-352. p.; A gyulafehérvári országgyűlés rendelkezései: uo. 461-481. p. A szóbanforgó *articulus* a 17. tc.: „Ezen religiókon kívül valókat pedig minden rendeket úgy mint innovatorokat, az ispánok és a királybírák, adiunctus sibi sacerdotibus eius religionis az brevis szerint cognoscálják, azféle innovatorok kik legyenek, az seniorokkal és püspökökkel ... megbüntessék, ha törvény szerént convinctáuk, minden haladék nélkül, se ad meliorem frugem non redierint” Ugyanezen az országgyűlésen törölték el a jezsuiták ellen 1588-ban hozott törvényt.

¹⁰ Az országgyűlés 18. törvénycíkje a bevett egyházakra és képviselőikre is kiterjesztette a határozat érvényét. Ez pedig nyilvánvalóan egyes, az unitárius egyházon belül működő csoportok ellen irányult. A törvényt a fejedelem talán más protestáns felekezetekkel szemben is fel kívánta használni.

¹¹ BORSOS, 1972. 42-43. p.

thory Zsigmond havasalföldi hadjárata azonban megakadályozta terveit végrehajtásában. A szombatosok nem bíztak a fejedelem győzelmében, és a történetek után nem is igen várták. Egy kis marosvásárhelyi csoport,¹² afféle amatőr összeesküvők levelet írtak a budai pasának, mely nem felajánkozás volt, hanem csupán néhány disznóhúst nem fogyasztó egyistenhívó levele, egy másik, disznóhúst szintén nem kedvelő egyistenhívóhoz, védelemért könyörögve a remélt török győzelem esetére. A levél, ahogyan ez a hasonló históriákban történni szokott, a fejedelem kezére került.¹³ Az összeesküvőknek, köztük Borsos Tamásnak a körülményekhez képest nagy szerencséje volt, megúszták egyévi várfogsággal.¹⁴ Az események krónikása nem más, mint az ezúttal igen szűkszavú, mondhatni néma Borsos Tamás unokaöccse Nagy Szabó Ferenc. Ugyancsak ő örökíti meg a vásárhelyi tanács Mihály vajda által is támogatott, szombatosok elleni akcióját 1600-ban, amely azonban kimerült a zsidózó vezér Szabó Gáspár megintésében, és könyveinek elégetésében. A századforduló utáni zavaros években nem annyira a vallásgyakorlás, mint inkább ez emberi élet volt veszélyben, így a szombatoság akadálytalanul terjeszkedhetett. 1606 tavaszán találkozunk legközelebb a megerősödött zsidózókkal, akik nyílt fellépésükkel, gyűléseikkel magukra vonják az udvarhelyi reformátusok haragját. I. Rákóczi Zsigmond, a kálvinista gubernátor rendelete csupán gyűlékezésüket tiltja meg.¹⁵ Az utasítás szövege alapján úgy tűnik, hogy „az arianusok és a sabbatariusok” közösen léptek fel.¹⁶ Itt találkozunk először az unitáriusok és a zsidózók összemosisásával, amely talán nem is teljesen indokolatlan, hiszen nem volt mindig egyértelmű egy-egy prédikátor vallási hovatartozása, és az üldözött szombatosok nagyon gyakran az unitárius egyház kebelén húzták meg magukat. Valószínűleg Rákóczi Zsigmond fellépésének és szemléletének lesz következménye, hogy az unitáriusok 1606 júliusában a kolozsvári zsinaton szigorúan elhatárolód-

¹² A csoport 1595 utáni továbbéléséről és a kolozsvári szombatosokról: DÁN, 1987. 101. p.

¹³ MIKÓ IMRE – SZABÓ KÁROLY (szerk.): Erdélyi történelmi adatok. I., III-IV. köt. Kolozsvár, 1855-1862. (továbbiakban: ETA.) I. 29-30. p. (Borsos Sebestyén krónikáját az unoka, Nagy Szabó Ferenc által készített kiegészítésében közli: uo. 1-39. p.); KOVÁCS, 1981. 60-62. p.

¹⁴ A legtöbb „összeesküvőt” Görgény várába vitték, míg Borsos Tamás Gyulafehérvárra került. Utóbbi őrizete nem lehetett túl szigorú, hiszen Nagy Szabó Ferenc szerint fogságából egyszerűen hazasont. ETA. I. 29-30. p.

¹⁵ „Adak értelmére az udvarhelyszéki keresztyén tanítók, hogy az arianusok és a sabbatariusok Udvarhelyt kezdettének gyűlést és törvényt tartani, mely annak előtte nem volt. Így lévén az dolog, hogyjuk és parancsajukuk ő felsége nevével, hogy kegyelmeitek az régi szokás ellen afféle valláson való papoknak se gyűlést a megnevezett helyt, s egybeült is ne engedjenek lenni, se törvényt tenni.” Rákóczi Zsigmond utasítása Petki János udvarhelyi kapitánynak. 1606. március 7. EOE. V. 401. p.

¹⁶ Dán Róbert szerint itt csak a szombatosokról van szó, akik megelevenítették az Ószövetség törvénykezési gyakorlatát. DÁN, 1987. 102-103. p. Lehetséges, hogy igaza van, de akkor is elgondolkodtató a két vallási csoport egymás melletti szerepeltetése.

nak a zsidók szektájától,¹⁷ és a velük való mindennemű közösséget megtagadják.¹⁸

A rossz hírű Báthori Gábor, a Rákóczi Zsigmondot eltessekelő fejedelem elődjéhez hasonlóan sem az unitáriusokat, sem a szombatosokat nem állhatta. Ezt bizonyítja az színunitárius kolozsvári tanács valószínűleg 1608–1609-ben írt levele, amelyben a szombatosság vádját próbálják elhárítani, és tiltakoznak a fejedelem iskola- és templomfoglalási terve ellen.¹⁹ A terv egy későbbi, már Bethlen Gáborhoz intézett kérelem tanúsága szerint meg is valósult: Báthori a kálvinistáknak adta a romos óvárosi templomot, és az unitáriusok jónéhány kolozsvári épületét.²⁰ Az 1610 tavaszán tartott beszercei országgyűlés hatodik törvénycikke kifejezetten a „*sídó hitet és sídó rítusokat*” tartók ellen irányul.²¹ Borsos Tamás a rendelkezés hátterében a fejedelem tanácsadóinak, Imrefi Jánosnak, és Foktői Máté református lelkésznek praktikálását látja.²² A szombatosokat ugyan nem említ, csak az egyistenhívőket, és a pápásokat, de világos, hogy az előbbi csoportba a szombatosokat is beleérti. Megint együtt szerepelnek tehát az *arianusok* és a *sabbatarianusok*, ezúttal egy szombatos naplójában. Maga az 1610-es törvény a hatalom számára nem szimpatikus *non adorantizmus* ellen is fellép, akiket „káromlásokat szóló papok” címszó alatt emleget.²³ A ha-

¹⁷ POKOLY, 1904. II. 49. p.

¹⁸ KESERÜ BÁLINT (szerk.): Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. – Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Bp.-Szeged, 1965. (továbbiakban: Adattár, 1965.) 5–6. p.

¹⁹ „Kegelmes fejedelmeknek, adak erteseinkre, hogy nemely gonosz akarunk minket varosul Nagod előtt vallottanak volna szombatosoknak, és gyö beolvasnak mondván kire valosképet Nagod meg indult, és Zeneghazunkat Scholankat akarna foglalattyn, és el pchieteltetny...” – a tanács hangsúlyozza, hogy ők unitáriusok, és nem zsidók. Keltezés nélküli levél, amely azonban más Báthori Gábor-kori kérelmekkel volt egy iratkötetben. (az unitárius főconsistorium levéltárában) BENCZÉDI GERGELY (sajtó alá rend.): A kolozsvári tanács tiltakozása a szombatosság ellen 1608 v. 9-ben. In: *Keresztény Magvető*, 1886. 349–350. p. Amennyiben mégsem 1608–1609 körüli, hanem későbbi, akkor ellentmond Dán Róbert 1610-es országgyűlési határozatra vonatkozó fellebbezésének.

²⁰ A kolozsváriak Bethlen Gábor beiktatásakor, valamint 1614-ben és 1615-ben is tiltakoztak az 1612-es adományozás ellen – sikertelenül: BENCZÉDI GERGELY (sajtó alá rend.): A kolozsvári tanács tiltakozása a kolozsvári óvári unitárius iskola elvétele ellen. In: *Keresztény Magvető*, 1887. 114–116. p.; Adattár, 1965. 5–6. p.

²¹ „Vagynak sokan az országban, kik nem tartván az régióban való innovatorok ellen emanálattott articulusokhoz magokat, az innovatortól nem szűnnek, hanem sídó hitet és sídó rítusokat követvén, isten ellen való káromlásokat szólnak. Tetszett azért országúrul, hogy efféle religián valókat az jövődö gyűlésre citálassa fedéged, bolott ha ad meliorum mentem nem redeálnak, törvény szerinti büntetessenek...” 1610. március 25. – április 3-án tartott beszercei országgyűlés 6. törvénycikkelye. EOE. VI. 170. p.

²² „...amaz bosszú nyakú, megfontyadt Imrefi János és Foktői Máté pap nevű lator, az kiknek Magyarországon legelő tanácsok is az lón, hogy Erdélyben az pápás és egyisten-vallásn való religiót teljességgel kitöröljék...” BORSOS, 1972. 58. p.

²³ „Interim az papok, kik káromlásokat szölgottanak, tisztességes custodia alatt tartassanak.” 6. tc. EOE. VI. 170. p.

tározat hatályáról és alkalmazásáról, a beígért törvény elé citálásról sajnos semmi bizonyosat nem tudunk.²⁴

Az 1613-ban Bethlen Gábor, a kálvinizmus elkötelezett hívét választották erdélyi fejedelemmé. Udvari történetírói is kiemelik, hogy első sorban a református egyházat, az „igaz keresztyén hitet” támogatta a többi protestáns felekezet, különösen is az unitáriusok rovására.²⁵ Törekvései során soha nem lépte át a politikai ésszerűség határát, olykor alkukra kényszerült, ám szívós munkával mégis sikerült elérnie, hogy a református felekezet minden addiginál közelebb kerüljön az államegyházi státuszhoz. Abszolutisztikus elemeket sem nélkülöző uralkodása alatt újabb országgyűlési határozatok születtek a szombatosok ellen, és ezzel párhuzamosan, illetve ezt megelőzően az unitárius egyház fejedelmi ellenőrzése is szigorodott.²⁶

1618. augusztus 29-én a fejedelem személyes jelenlétében zajlott Geleji Katona Istvánnak, a gyulafehérvári református *schola* rektorának és Csanádi Pálnak, a kolozsvári unitárius iskola igazgatójának vitája a gyulafehérvári piaci kistemplomban. A *disputa* célja református részről az volt, hogy az unitáriusok fejére olvassák a vádat: eltávolodtak a János Zsigmond korabeli hitvallástól és az 1579-es *Consensus ministrorum* alapelveitől.²⁷ Csanádi Pál a vita hevében egyenesen *deus facit ius*-nak (tett Istennek)

²⁴ A határozatok két példányban is fennmaradtak, az egyik (ráadásul a diszesebb kiállítású) példányból, mely a fejedelem pecsétjével és aláírásával van megerősítve, hiányzik az adózásról szóló 5. és az innováció elleni 6. tc. Dán Róbert szerint Báthori Gábor két változatot készíttetett, ám a széki merénylet utáni bizonytalan helyzetben a rövidebbet fogadtatta el. Szerinte tehát a törvénycikk nem lépett életbe, én ennek megfelelően nem is lehetett üldözés alapja. DÁN, 1987. 104. p.; Kocziány László, a Borsos Tamás-kiadásához írott előszavában a napló egy 1611. évi passzusát a szombatosok ellen hozott törvénycikk végrehajtásával hozza összefüggésbe: „Géczi István és az bátyja, Géczi András engem elárulának, ki miatt csak az szent Isten tartá meg életemet; sok iszonyú költségem-ajándékozásom lött ez miatt.” BORSOS, 1972. 60. p. Állítása sem nem bizonyítható, sem nem valószínű. Amennyiben szombatossága lett volna a vád, nem csak a Géczieknek lett volna alkalma beárulni. BORSOS, 1972. 27. p.

²⁵ A katolicizmus ekkor igen gyenge volt, csak Pázmány és a Habsburgok támogatásának köszönhetette létét, a fejedelem ritka engedményeit. SZEKFI GYULA: Bethlen Gábor. Bp., 1983. (továbbiakban: SZEKFI, 1983.) 177. p.

²⁶ Ennek egyik jele az unitárius püspökválasztások kötelező fejedelmi megerősítése. JAKAB ELEK (sajtó alá rend.): Unitárius püspökök megerősítő fejedelmi levél. In: *Keresztény Magvető*, 1892. 81–89. p. Bethlen hasonló jogokat gyakorolt a szász papokkal és a katolikus vikáriussal szemben is, SZEKFI, 1983. 179. p.

²⁷ Redmeczki T. János református prédikátor 1622-ben megjelent könyvében (...*Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbeli ... Isten anyja szentegyházával cselekedett jótétemenyéről*...) külön fejezetben értekezik az arianusok és a sabbatharianusok ellen parancsolt disputációt. A könyv sajnos töredékesen megmaradt példányából éppen ez az utolsó rész, az ötödik jótétemény hiányzik, így nem tudjuk, hogy pontosan milyen, vagy melyik disputációra gondolt. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy éppen a Gyulafehérvári hitvitára, és ebben az esetben megint az unitáriusok és a szombatosok szándékos összemosásáról van szó. BORSAY GEDEON – HERVAY FERENC

nevezte Krisztust,²⁸ és ez azt bizonyítja, hogy a vád nem volt teljesen alaptalan, a *non adorantismus* ismét felütötte fejét. A hitvita és annak folyamánai²⁹ erősen rányomták bélyegüket az 1618 őszén Gyulafehérvárt tartott országgyűlésre is, amelyen határozat született a vallási *innovatio*k „úgy mint az *judaeismus*, és ahhoz hasonló *káromlások*” ellen,³⁰ és olyan hangok is megszólaltak, amelyek az unitáriusokkal szembeni fellépést sürgették.³¹ A támadások hátterében valószínűleg a református egyház és nagyhatalmú püspöke, Keserői Dajka János³² állt. A fejedelemmel igen szoros kapcsolatot kiépítő *superintendens* még azt is el tudta érni, hogy ő elnököljön az országgyűlést közvetlenül követő erdőszentgyörgyi unitárius (!) zsinaton.³³ A zsinat határozatai nem maradtak ránk, annyit azonban tudunk, hogy az unitáriusok megint elhatárolódtak a szombatosoktól, s bizonyos rendeltetések az unitárius egyház belső „megtisztításáról”, amely nagyszerű ürrüggyel szolgálhatott a későbbiekben a reformátusok beavatkozására.

(szerk.): Régi magyarországi nyomtatványok, 1601-1633. Bp., 1983. (továbbiakban: RMNY. II.) No. 1265.; MAKKAJ LÁSZLÓ (szerk.): Erdély öröksége, IV. A fejedelem, 1613-1629. Bp., 1942. 24-25. p.

²⁸ POKOLY, 1904. II. 69. p. A vita két főszereplője később egyházának püspöke lett. Geleji 1633-ban Keserői Dajka János halála után, míg Csanádi 1632-ben, mikor elhunyt a lengyel származású Radetius Bálint püspök.

²⁹ A vita után a kolozsvári unitáriusok 1619-ben és 1620-ban kiadták Thoroczkai Máténak Enyedi György: *Explicationes locorum...* című művéből készült magyar fordítását. RMNY. II. No. 1187., No. 1222. Erre kívánt feleletet adni a református Milotai Nyilas Istvánnak 1622-ben Debrecenben kiadott éles hangú vitáirata, a *Speculum Trinitatis*, mely a partiumiak szokott buzgóságával egyenesen eretnekekségeknek minősíti az unitarizmust. RMNY. II. No. 1262. Milotai könyve nem csak magányos akció volt: az erdélyi református egyház teljes vezetősége támogatta 1620-as enyedi zsinat egyik feladata Milotai könyvének *cenzúrája* volt. BOD PÉTER: Erdélyi református zsinatok végzése, 1606-1672. Kolozsvár, 1999. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 3.) (továbbiakban: BOD, 1999.) 38. p.; Bővebben a polémiairól: NAGY JÁNOS: Hídvégi Mikó Ferenc életrajza. In: *Keresztény Magyarok*, 1875. (továbbiakban: NAGY, 1875.) 40-41. p.; Milotai, Bethlen Gábornak ajánlott könyvében nem arianusnak, hanem *Samosatenis*oknak titulálja az unitáriusokat. MAKKAJ LÁSZLÓ (szerk.): Bethlen Gábor emlékezete. Bp., 1980. (továbbiakban: MAKKAJ, 1980.) Tudnunk kell, hogy Samosatai Pál szektája a korai kereszténység orthodoxok által leginkább megvetett keresztény csoport volt. A 325-ös niceai zsinat az eretnekek közül egyedül az ő keresztelésüket nem fogadta el. A megnevezés tehát felér egy hadüzenettel.

³⁰ EOE. VII. 92-97. p., a kérdéses cikkely szövege uo. 487-489. p.; Dán Róbert az articulus célkitűzésének nem annyira a szombatosok elleni fellépést, mint inkább a más felekezetekre gyakorolt hatást tartja. DÁN, 1987. 107. p.

³¹ POKOLY, 1904. II. 70. p. Egyesek nemes egyszerűséggel török vallásnak csúfolták az unitarizmust, és ezzel közverve annak politikai megbízhatatlanságára is utaltak.

³² ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1977.) 310. p.

³³ POKOLY, 1904. II. 71-72. p.; KÖVÁRY LÁSZLÓ: A szombatosok Erdélyben. In: *Keresztény Magyarok*, 1863. 244-261. (továbbiakban: KÖVÁRY, 1863.) 252. p. A fejedelem nyomására a zsinat a református egyháznak engedte át a szombatosok térítését. – forrást nem hoz.

Keserői Dajka János azt is kieszközölte a fejedelemtől, hogy a háromszéki reformátusok és unitáriusok 1614-es unióját érvénytelenítve az itteni unitárius gyűlekezeteiket a református püspök fennhatósága alá rendelve.³⁴ A rendelkezés az önálló erdélyi fejedelemség egész léte alatt érvényben maradt. Háromszék kérdése ezután sok feszültség forrása lett a sohasem rózsás kálvinista-unitárius kapcsolatokban.³⁵

1622 őszén a beszercei országgyűlés megerősítette a szombatosok elleni korábban hozott intézkedéseket,³⁶ azonban a korábbihoz hasonlóan ez a törvénycikk sem került végrehajtásra. Bethlen Gábornak a szombatosokkal szembeni magatartása mindig igen ellentmondásos volt, hiszen míg őket, a lelki zsidókat üldözte, addig az „igazi” zsidóknak 1623-ban kiváltságokat adott.³⁷ Ráadásul 1621-ig kancellárja a szombatosok későbbi vezére, az Eössi-örökös³⁸ Péchi Simon volt.³⁹ Más kérdés, hogy milyen és mennyire ismert volt Péchi, és a törökkel folytatott diplomáciában nélkül-

³⁴ Az 1614-es unió szövege: DÁNIEL GÁBOR (sajtó alá rend.): A református és unitárius papok és mesterek szabadalmi Háromszéken. In: *Keresztény Magyarok*, 1906. 22-30. p. (továbbiakban: DÁNIEL, 1906.) 27-28. p. Keserői Dajka akciójáról református elfogultsággal: POKOLY, 1904. II. 72. p. Unitárius szemzőkből: SZÉKELY, 1839. 132. p.; KÖVÁRY, 1863. 252. p.

³⁵ BOD, 1999. 45. p.; JAKAB ELEK: Az unitarizmus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferenc halála után. In: *Keresztény Magyarok*, 1896. 74-90. p. (továbbiakban: JAKAB, 1896.); DÁNIEL, 1906. 22-30. p.

³⁶ EOE. VIII. 14-19. p. A kérdéses cikkely szövege: uo. 108. p. A zsidókkal egy *articulus*-ban szerepelnek itt a fejedelem *Academiját* becsmérték.

³⁷ EOE. VIII. 26. p. A kérdéses cikkely szövege: uo. 143-145. p.; A zsidók az 1622-ben Alvincra betelepített anabaptistákkal azonos kedvezményeket kaptak. A habánokkal foglalkozó törvények: EOE. VIII. 102-103. p., 1622. május 1-23. közötti kolozsvári országgyűlés, XXIII. articulus.

³⁸ Eössi fiává fogadta az egyszerű családból származó Péchit, és egyúttal ráhagyta tekintélyes birtokait: PETTKÓ BÉLA (sajtó alá rend.): Levelek és okiratok a maros-németi levéltárból. In: *Történelmi Tár*, 1887. 805-816. p., 808-810. p.

³⁹ 1621-ben fogadta le Bethlen Péchit, és csak 1624-ben engedte el 73 erdélyi úr nagy összegű kezessége fejében. Abban majd minden történész egyetért, hogy Péchi nem vallásának köszönhetően az ítélet nélküli fogságot, és birtokai elkobzását. Források: Kemény János önéletrajza. In: V. WINDISCH ÉVA (szerk.): Kemény János és Bethlen Miklós művei. Bp., 1980. 11-393. p. (továbbiakban: KEMÉNY, 1980.) 15-16.; ETA. III. 350-357. p. (Péchi Simon Bethlen István erdélyi gubernátorhoz írt levele 1621-ről); ETA. IV. 188. p. (Segesvári Bálint krónikája: uo. 157-218. p.); VASS MIKLÓS (sajtó alá rend.): Egyháztörténelmi adatok. In: *Keresztény Magyarok*, 1904. 274-275. p.; VASS MIKLÓS (sajtó alá rend.): Adatok Péchi Simon életéhez. In: *Történelmi Tár*, 1907. 499-505. p., 502-503. p. Irodalom: DÁN, 1987. 166-177. p. – A kancellári valóban áruháznak tartja, Péchi szerint el akarta foglalni a fejedelmi trónt; SZEKÉLY, 1863. 128. p. – Péchi Bethlen háta mögött tárgyalta a császáriakkal; PÉTER KATALIN: A fejedelemség virágkora (1606-1660). In: MAKKAJ LÁSZLÓ – SZÁSZ ZOLTÁN (szerk.): Erdély története, II. Bp., 1986. 617-783. p., 685. p. – Péchi valóban áruhá; KÖVÁRY LÁSZLÓ: Péchi Simon kancellár (1598-1640) In: *Keresztény Magyarok*, 1871. 34-48. p. (továbbiakban: KÖVÁRY, 1871.) 43. p. – valójában nem áruhá; KOHN, 1889. 188-189. p. – soha nem volt áruhá.

lőzhetetlen szombatosok (Borsos Tamás, Mikó Ferenc⁴⁰ stb.) hite. Talán ezeknek a befolyásos főuraknak is szerepük volt abban, hogy a bevett felekezetek által kikényszerített intézkedéseknek nem lett foganatja, hasonlóan ahhoz, ahogy a homoródszentpáli Kornisok gátat jelentettek az unitáriusok elleni fellépésben.⁴¹ Mielőtt áttérnénk I. Rákóczi György egyházpolitikájának bemutatására, alaposan szemügyre kell vennünk az 1618-as és 1622-es törvénycikkeket, mert ezek határozzák meg a szombatosokkal szembeni későbbi intézkedések elvi alapját, retorikáját, és módszereit.

Az 1618 őszi kolozsvári országgyűlés első törvénycikke szóról szóra a fejedelmi előterjesztést követte,⁴² és minden addiginál nagyobb terjedelemben taglalta a szombatosok ügyét. A következő új vonásokat fedezhetjük fel benne: 1. Az országgyűlés törvénycikkei között deklarálta az első helyet foglalja el. 2. Bibliai alapon magyarázza a vallási tévelygések elleni fellépés szükségességét. – A fejedelem Isten kegyéből emeltetik székebe, ezért hálából lelkesen Neki kell szolgálnia.⁴³ Ha Isten igaz tiszteletét és törvényét nem oltalmazza, nem csak maga, hanem népe is bűnhődik. 3. Szó esik a zsidók számbeli erősödéséről.⁴⁴ 4. Az üldözendők között külön megemlíti az *autorokat*, *promotorokat* és *fautorokat*, tehát a szombatos szekta vallási vezetőit. 5. A büntetés konkrét: fő és jószágvesztés, kiszabásánál a törvénycikk a régi királyok dekrétumaira hivatkozik.⁴⁵ 6. Határidőt állapít meg a valamely recepta religiora való áttérésre: „*jövendő karácson napjáig*” 7. Az összes meg nem térők pere egyetlen *terminuson* folyik majd, amelyre a *fiscalis director* idézi meg a vádlottakat. 8. A szombato-

⁴⁰ A múlt század unitárius történetírói természetesen unitáriusnak tartották Mikó. NAGY, 1875. 42–43. p.; Kemény János zavaros hitűnek nevezte. Jellemzése nagyon jól rimel Dán Róbertnek a főúri szombatosok hitéről tett megállapításaira. KEMÉNY, 1980. 57. p.

⁴¹ A Kornisok és Radetius Bálint szoros kapcsolatához: KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Radetzky Bálint püspök levele Kornis Ferenchez, 1624. október 24. In: *Keresztény Magvető*, 1891. 162–164. p. Kornis Ferenc Péchy Simon sógora volt, rokonságuk bizonyos érdekszövetséget is jelentett. VASS MIKLÓS (sajtó alá rend.): Egyháztörténelmi adatok. In: *Keresztény Magvető*, 1904. 274–275. p.

⁴² A zsidók ügyét illető fejedelmi előterjesztésekről: TRÓCSÁNYI ZSOLT: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Bp., 1976. (továbbiakban: TRÓCSÁNYI, 1976.) 53–54., 103. p.

⁴³ Egészen hasonló gondolatmenet szerepel a *Speculum Trinitatis* előszavában: „*Nem kicsin jutalom, ha fülreád arra néz, kire én fülreád ez könyvben igazítom, kimutatom, és ajánlom, tudniük az imádandó Szentháromság egy istent. Ez az, ki fülreád... tekintes nagyságos úri állapotra, abból fejedelemségre, ebből fülreád királyi méltóságra felemelte*” MAKKAJ, 1980. 609–610. p. Ilyen értelemben nyilatkozik Háportoni Forró Pál is. MAKKAJ, 1980. 584. p.

⁴⁴ „Támadtanak és igen kezdetek szaporodni bizonyos részeiben birodalmunknak az recepta religiókon kívül való secták, úgy mint az judeizmus...” EOE. VII. 488. p.

⁴⁵ A párhuzam talán cinikus, de a régi királyok hasonló, eretnekeket fő és jószágvesztéssel fenygető dekrétumai között, II. Lajos lutheránusok ellen hozott 1523. évi 54. törvénycikkelyét is meg lehet említeni: „*poena capitis, et ablatione annuum bonorum suorum*”. MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): Magyar Törvénytar. 1000–1526. évi törvények. Bp., 1899. 824. p.

sok elleni fellépés szükségességét a külföld Erdélyről kialakított kedvezőtlen véleményével is indokolja.⁴⁶

Ha végignézzük ezeket az újdonságokat, ráébredünk, hogy korábban tulajdonképpen csak a fellépés szükségességét, az áttérés megtagadása esetén életbe lépő törvénybe idézést, és a büntetés tényét állapították meg. A cselekvés kereteit az 1618-as törvénycikk alkotta meg, amelyet az 1622-es rendelet retorikájában és a leírt ügymenet tekintetében hűen követett, csak az áttérésre adott rövidebb, nyolcnapos határidőt a *judaismust* még mindig imitálóknak.⁴⁷

A „bibliás őrálló” fejedelem

Az 1630-ban trónra került I. Rákóczi György, a „*bibliás őrálló fejedelem*”⁴⁸ elődjénél is szorgalmasabban fáradozott a református egyház megerősítésén,⁴⁹ és azt még Nagy László is kénytelen elismerni, hogy az unitáriusokkal szemben fokozottan türelmetlen magatartást tanúsított.⁵⁰ Mint más dolgokban, úgy ebben a tekintetben sem volt újtó, csupán Bethlen politikájának folytatója, és kiteljesítője. Rákóczi azonban nem csak megerősítette a szombatosok ellen hozott törvénycikkeket, hanem azokat végre is hajtotta, a régi jól bevált zsidó-kártát pedig újfent felhasználta az „elvetemült” szentháromságtagadók visszaszorításában.

Az igen vallásos fejedelemre egész uralkodása alatt nagy eszméi és politikai befolyást gyakorolt a református egyház. Rákóczi lépéseinek hátterében egészen nyilvánvalóan egy-egy prédikátor, vagy a református püspök véleménye állt. Az erdélyi *orthodoxus status* már 1631-ben kérelmet nyújtott be Rákóczihoz, hogy vessen gátat a szombatosok ter-

⁴⁶ „... És az kegyelmek végre legyen perpetuum decretum, hogy az felséges istennek így méltán felgerjedett haragját mitigálhasuk, kiülő országokban is felülünk az sokféle vallások miatt költ gyalázatos hírnök nevünk aboleáltásuk.” EOE. VII. 489. p. Dán Róbert a törvénycikknek ezt a passzusát Pázmány Péter ki-jelentéseire vezeti vissza. DÁN, 1987. 107. p.

⁴⁷ „... tudni illik az kik az judaismust mind ez őráig is imitálván, elhadni nem akarták az felséged és az ország jó intéseire...” EOE. VII. 108. p.

⁴⁸ A fejedelem „bibliásságáról”: VOGEL SÁNDOR (sajtó alá rend.): Kraus, Georg: Erdélyi Krónika, 1608–1665. Bp., 1994. (továbbiakban: KRAUS, 1994.) 142. p.

⁴⁹ „Nagyságod... minden cselekedeteiben cselekedj az Istennek dicsőségét függesztette fel abnonnan vagyon, hogy nagyságod az igaz religióban nem csak valami ligy-megy, vagy sem hű, sem hideg, hanem buzgó és forró...” A Titkok Titkáiból idézi SZABÓ GÉZA: A magyar református ortodoxia. A XVII. század teológiai irodalma. Bp., 1943. (továbbiakban: SZABÓ, 1943.) 40. p.; SZILÁGYI SÁNDOR: I. Rákóczi György, 1593–1648. Bp., 1893. (továbbiakban: SZILÁGYI, 1893.) 285. p.; TARNÓC MÁRTON: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp., 1978. (továbbiakban: TARNÓC, 1978.) 32–33. p.

⁵⁰ NAGY LÁSZLÓ: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Bp., 1984. (továbbiakban: NAGY, 1984.) 137. p. Nagy László ezen a helyen Trócsányi Zsoltot idézi: TRÓCSÁNYI, 1976. 42. p.; SZILÁGYI, 1893. 310–312. p.

jeszkesedésének,⁵¹ és nevén nevezi a zsidózó térítés főkolomposát, a visszavonult Péchi Simont is, aki szenterzsébeti iskolájában szemtelen magabiztossággal népszerűsíti tanait. A kérelem ugyan szerényen csak a terjeszkedés meggátolását kívánja, ám megfogalmazói ennyivel nyilván nem elégedtek volna meg: Radikális fellépést vártak a fejedelemtől. Mikor 1633-ban Rákóczi udvari papját, Geleji Katona Istvánt választották erdélyi református püspökké,⁵² az egyház és a fejedelem viszonya még szorosabbá vált.

A vasszigorú, ultraortodox Geleji Katona István személyében az unitáriusok és a szombatosok kérelmelhetetlen ellensége került pozícióba, aki Milotai Nyilas István (néhai tiszántúli püspök) özvegyével együtt mintha annak célkitűzéseit is átvette volna. Geleji ott folytatta, ahol elődje abbahagyta. 1641-ben írt *Titkok Titka* című munkájának előszavában büszkén emlékezik meg a szombatosok elleni küzdelemben betöltött szerepéről,⁵³ és ugyanitt azzal a régen halott Enyedi Györggyel vitázik, akinek könyve Milotait is támadásra ingerelte. Az 1638-ban kiadott *Praeconium Evangelicum*ban pedig valószínűleg elődje nyomán nevezi az unitárius hitet *Samosatanianak*.⁵⁴ A szombatosok feletti győzelem nagy örömeiben sem feledkezik meg arról, hogy léteznek még Erdélyben a református hitet el nem fogadó felekezetek, a másik három bevett vallás, amelyek ellen – legálabbis elméletben – az érvek és következtetések erejével szándékozik harcolni.⁵⁵

⁵¹ „Ezzem is azért alázatosan könyörgünk Nagyságodnak, bölcs ítélteiből Tanácsival egyetemben találjon oly modot és utat, mely által gátolassék meg az ártalmas Sectának kitjebb való terjedése, kiért az Úristen Nagyságodat megálgya és birodalmában megerősíti.” A kérelemre írt válasz: „Inquirálni kell ez dolog felől serio.” KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Az erdélyi orthodoxus (református) status supplicatioja I. Rákóczi György fejedelemhez 1631. In: *Keresztény Magvető*, 1882. 107. p.

⁵² ZOVÁNYI, 1977. 213. p.; Geleji munkásságáról: TARNÓC, 1978. 69-94. p.; Ismert leveleinek jegyzéke: NAGY GÉZA: Geleji Katona István személyisége levelei alapján. Kolozsvár, 1940. (Erdélyi Tudományos Füzetek 115.) (továbbiakban: NAGY, 1940.) 7-8. p.

⁵³ BORSA GEDEON – KULCSÁR PÉTER (szerk.): Régi magyarországi nyomtatványok, 1636-1655. Bp., 2000. (továbbiakban: RMNY. III.) No. 2103. Kiadás: Gyulafehérvár, 1645.

⁵⁴ RMNY. III. No. 1720. Kiadás: Gyulafehérvár, 1638.; Az unitáriusokkal nem csak Geleji, de mások, így Alsted is vitába szállnak – természetesen a fejedelem költségén. SZILÁGYI, 1893. 290-291. p. Johann Friedrich Alsted: *Prodromus religionis triumphantis...* Gyulafehérvár, 1641., RMNY. III., No. 1877.

⁵⁵ „Eti iam Judaizantes ac Sabbatharii divino aspirante numine pia cura et industria Celsissimi Principis Domini nostri clementissimi pestilentis sua alijurata haereti sinceram jam amplexi sint Orthodoxiam, tres tamen adhuc et quidem receptae praeter Orthodoxiam nostram supersunt confessiones heterodoxae: Samosatania nimirum Pontificia et Lutheristica, contra quos non armis, sed argumentis nec compulsionibus verum conclusionibus nobis militandum est.” Szabó Géza idézi a pontos hely megjelölése nélkül a *Praeconium Evangelicum*-ból. SZABÓ, 1943. 36. p.

Nem lehet kétséges, hogy az 1635-ös országgyűlés szombatosok ellen hozott határozata⁵⁶ is jelentős részben a türelmetlen püspök javaslatára született meg. A fejedelmi előterjesztést sajnos nem ismerjük, de a megszavazott törvény számos tekintetben hűen követi Bethlen Gábor 1618-as törvénycikkelyét: Ez is első helyen szerepel a határozatok között, azonos a perbe idézés módja, és megint karácsony a megtérésre adott végső határidő. Új elemként szerepel, hogy a törvény az unitárius püspököket is berendeli „valahány papokkal” a leendő tárgyalásra, és ez nem a vádlottak iránti méltányosság jele, hanem a *Consensus Ministrorum*hoz nyilvánvalóan nem ragaszkodó unitárius felekezet elleni támadás. A *Samosatania* tévelygő híveinek magukat kell majd védeniük a perben, és nem a zsidózókat.

Bethlen István mozgolódása 1635 végén már annyira közvetlen fenyegetést jelentett,⁵⁷ hogy a fejedelemnek nem volt alkalmja végrehajtani a fáradságos szervező munkával járó intézkedéseket. A tekintélyes erőt képviselő zsidózókat nem akarta fellépésével a lázadó főúr mellé állítani. A karácsonyi határidő letelt úgy, hogy alig néhányan tértek át, és azoknak sem esett bántódása, akik kitarítottak hitük mellett. Ám 1637-ben, mikor a viharfelhők már elvonultak, és trónusa minden addiginál szilárdabban állt, Rákóczi elszánta magát a cselekvésre. Világos volt ez Péchi Simon, a szombatosok szellemi vezére, és legnagyobb támogatója számára is, aki sebtüben vejeire iratta át minden birtokát, remélve hogy ezzel legalább jószágát megmentheti a fejedelem mohóságától.⁵⁸ Bár ezután névleg csak hasznélvezője volt birtokainak, ügyes jogászai csűrrel olyan biztosítékokat is beépített a megállapodásba, amelyek révén bármikor újra teljes jogú tulajdonossá válhatott – abban az esetben, ha a fejedelem mégis megkímélné. Ám Rákóczi ezúttal már nem kímélte meg sem a szombatosokat, sem a tekintélyes birtokokkal rendelkező súlyos beteg Péchi Simont.

⁵⁶ 1635. május 13. – június 10., Gyulafehérvár. EOE. IX. 207-216. p. Az országgyűlés határozata: uo. 414-430. p. A törvényesség megtartását célozza az I. articulus következő passzus: „Considerabán pedig azí is, hogy az megnevezett napiglan sem egy sem más valláson való püspök, sem director ellenük nem inquirálthat.” uo. 415. p.

⁵⁷ SZILÁGYI, 1893. 258-260. p.

⁵⁸ KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Péchy Simon három vejének reversalisa. In: *Keresztény Magvető*, 1883. 42-43. p. Valószínűleg súlyos betegsége is hozzájárult ahhoz, hogy megkötötte e megállapodást. DAN, 1987. 299. p. A vejekkel kötött megállapodást megelőzte egy, a lányok javára történő 1635. évi végrendekezés, amelyet 1636-ban hivatalosan is bejegyeztetett. SZABÓ GYÖRGY (sajtó alá rend.): Benkő József: Transsilvania specialis. I-II. köt. Bp.-Kolozsvár, é.n. (továbbiakban: BENKŐ, é.n.) I. 220. p.; TORMA KÁROLY (sajtó alá rend.): Kijegyzések három erdélyi családi levélről lajstromából. In: *Történelmi Társ.*, 1887. 576-594., 701-713. p. (továbbiakban: TORMA, 1887.) 712. p.; DAN, 1987. 294. p. Nem csak az előző két közlésre hivatkozik, hanem új levéltári forrást is hoz.

A nagy perek

A szombatosok perét Rákóczi György az unitáriusok megregulázásával akarta összekötni, ahogy ezt az 1635-ös határozatban már világosan ki is nyilvánította. Két legyet egy csapásra – ez lehetett volna a mottó. A fejedelem beavatkozására az unitárius egyház belviszálya szolgáltatott kiváló ürügyet. Ravius (Szörös) Mátyás, a kolozsvári szászok felforgató és innovator hírében álló⁵⁹ volt prédikátora, bevádolta a fejedelemnél vetélytársát, Beke Dánielt, az 1636 végén megválasztott unitárius püspököt.⁶⁰ Állítása szerint Beke és hívei eltértek az 1579-ben lefektetett hitelvektől. Rákóczi nem szalasztotta el a tálcán kínált lehetőséget, Beke Dánielt zsinat megtartására kötelezte, és felszólította, hogy az ezen a zsinaton elfogadott hitvallást terjessze majd be az 1638. április 23-án esedékes gyulafehérvári országgyűlésre. A püspök 1637. júliusában össze is hívta az unitárius zsinatot Torda városába. A résztvevők úgy határoztak, hogy Enyedi György egyik művét fogják bemutatni hitvallásuként, talán éppen azt az *Explicationes Locorum*-ot, amely ellen a fejedelem lelkiismerete, Geleji olyan durva hangnemből ágált. Nem csodálkozhatunk hát, hogy miután a zsinat átköltözött Kolozsvárra, állásfoglalásukat megváltoztatták, és inkább egy az 1579-es hitvallásra támaszkodó iratot nyújtottak be.⁶¹

Közben megindultak a szombatosok elleni per előkészületei. Angyalosi János özvegyét (akinek sógora, Angyalosi István, Péchi veje volt) és fiát már 1638 elején a szombatosság vádjával idézték valamilyen előzetes vizsgálóbizottság elé. A betegeskedő özvegyasszony levélben, fia pedig személyesen kért kegyelmet a fejedelemtől. Rákóczi nem gyakorolt kegyet, a kérelem hátára a következő spártai tömörségű mondatot vészte: „A törvényhez tartásuk magokat.”⁶² A dési perek gördülékenysége arra utal, hogy nem ez volt az egyetlen korai vizsgálat.

Az 1638. április 23-án megnyíló gyulafehérvári országgyűlés⁶³ még nem bocsátkozott a szombatosok és unitáriusok ügyének tárgyalásába,

⁵⁹ „Szörös Mátyás pap, az este Szörös András, Kereker Péter, Uzdi Thamas, Rozsiczki Pál, Sz. György István deák új sectát indítanak, az mely miatt Kolozvártól és az Székelyföldről illetlen dolog következik, az mint az embereket Krisztus felől examinálják...” ETA. IV. 215., 205. p.

⁶⁰ ETA. IV. 212. p.; Beke Dánielt, a bordosi gyülekezet lelkipásztorát már 1636. december 17-én megválasztották püspöknek, de csak 1637. szeptember 23-án mehetett be Kolozsvárra. – Raviusnak a fejedelemnél tett feljelentése miatt. SZÉKELY, 1839. 136–137. p.

⁶¹ ETA. IV. 216–217. p. Jakab Elek 18. századi unitárius egyháztörténetek adatait (és Bod Pétert) összefoglaló jegyzete.

⁶² KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Péchi Simon levelei. In: *Keresztény Magvető*, 1880. 390–391. p.; KOHN, 1889. 210. p.

⁶³ 1638. április 23. – május 16., gyulafehérvári országgyűlés. EOE. X. 14–24. p. Az országgyűlés határozatait uo. 135–149. p. „...Deesen az mely conventus leszen prima die Julii anni praesentis, az unitária religión lévő atyánkfiai között való controversiának az három recepta religiójából bizonyos delegátus személyek

hanem azt a július 1-jére összehívott dési gyűlés hatáskörébe utalta, ám erre a gyakran *terminus* névvel is illetett rendhagyó törvénylátó gyűlésre,⁶⁴ amely a törvénytözegekben *conventus*-ként szerepel, már nem volt hivatalos a tavaszi országgyűlés minden tagja, csak egy kis bizottság. Néhány kiválasztott, és az unitáriusokon kívüli három bevett vallásból tizenhét-tizenhét delegátus.⁶⁵ Az áprilisi országgyűlés a fejedelmi előterjesztésnek megfelelően úgy határozott, hogy mindazokat a zsidókat akik 1635 karácsonyáig nem tértek át a bevett felekezetek valamelyikére, a *fiscalis director* (kincstári jogügyigazgató) idézze a dési gyűlés elébe. A fejedelem egyúttal a kolozsvári reformátusok térnyeréséről is gondoskodott, hatalmi szóval kényszerítette az unitárius város vezetőségét, hogy mind a kis-, mind a nagytanácsban biztosítsanak képviselőt a református kisebbségnek, sőt bírót is minden negyedik évben közülük válasszanak.⁶⁶

Rákóczi György, a rendek választási feltételeinek eleget téve,⁶⁷ igyekezett a törvény adta kereteken belül mozogni, amely – mint fent is láthattuk – egyáltalán nem zárta ki a megfélemlítés és a manipuláció alkalmazását. Ugyanakkor a méltányosság látszatára is ügyelt: A már májusban összeült bizottság fontos tagját, az egész vizsgálat karmesterét, Pókai Sárosi Jánost a későbbi unitárius krónikák egyházuk nagy pártfogójaként emlegetik.⁶⁸ A főúr a szombatosok ügyében nyilván egyetértett a fejedelemmel, ám az igen homályos, hogy Rákóczi milyen módon vette rá a saját felekezetével szembeni fellépésre.

A dési bizottság keze alatt égett a munka. A júliusi gyűlés csak akkor teljesíthette küldetését, ha addig minden, az előzetes vizsgálatok során felkutatott szombatoshoz eljutatta az idézést. Május 23-án jegyzékbe foglalták a Kolozsváron elkobzott, és a gyulafehérvári káptalan levéltárában elhelyezett zsidó és eretnek műveket.⁶⁹ Ezek között nem csak szombatos kéziratok voltak, és nem csak a radikális antitrinitáriusok (Glirius, Sommer, Palaelogus) és *non adorantisták* könyvei, hanem például Fausto Socinának Dávid ellen írott vitáira is. A fejedelem és a nyeregbe került református egyház semmilyen Krisztus lényegéről folytatott vitát nem tűrt

előtt való elhagyására, arra az terminusra evocálta az judaizánsokat, és addig director uram is inquiráltatson és az evocatusok is pro sui defensione inquiráltatassanak, s oly készen legyenek utrinque, hogy ott finaliter decidáltassék dolguk...” uo. 136–137. p.

⁶⁴ A dési gyűlés jellegéről Jakab Elek hosszabban is elmélkedik Segesváry Bálint naplójához írt egyik jegyzetében. ETA. IV. 215–216. p.

⁶⁵ KOHN, 1889. 210. p.

⁶⁶ EOE. X. 152–155. p.

⁶⁷ „Ezután az nemes ember ne detineáltassék, hanem citatione mediante, post faciam evocationem et juris pronuntiationem” EOE. IX. 80. p. 1630. január 25. – február, gyulafehérvári országgyűlés. Az erdélyi urak megelégtették a Bethlen Gábor féle *honesta custodia*-t.

⁶⁸ KELEMEN LAJOS: A pókai Sárosiakról. In: *Keresztény Magvető*, 1899. 38–40. p.

⁶⁹ EOE. X. 155–167. p.

meg. Tulajdonképpen akár az összes 1579 előtt kiadott unitárius munka a tiltott könyvek listájára kerülhetett volna.⁷⁰ Május 26-án Kolozsváron, két nappal később Marosvásárhelyen kezdődtek el a kihallgatások.⁷¹ Utóbbi városba Nagyernyéről és Szentkirályról is hívtak be tanúkat.⁷² Akik ellen terhelő vallomások születtek, azokat július elsejére Dés városába idézték, így járt például a két nagyhirű vásárhelyi familia, a Szabó és Borsos család jónéhány tagja.⁷³ A vizsgálatok az említett két városon kívül egész Udvarhely- és Marosszékre, a szombatosok teljes törzsterületére kiterjedtek. A Kohn Sámuel által 15-20.000 főre becsült szombatos szekta jelentős hányada,⁷⁴ Szalárdi szerint akár több ezer ember is,⁷⁵ idézőlevelet kapott. Az érintettek között volt Péchi szinte teljes rokonsága, és számos gazdag székelőföldi főúr. A védekezés egyik útja azonnali megtérés volt, ehhez azonban a vizsgálóbiztosok engedékenysége is szükségeltetett. Akinek lehetősége volt rá, ügyvédet fogadott,⁷⁶ mint Angyalosi Jánosné Szigethi Erzsébet, vagy sürgősen megkeresztelkedett, mint a szintén Péchi-rokon Kornis Borbála. Akad olyan kútfő, aki a nyári események során már nem is idézésekről, hanem elfogatásokról beszél.⁷⁷ Ha ez igaz, akkor inkább a szegénypépet érinthette, és nem a szekta gazdag polgári és főúri híveit, akiknek esetében Rákóczi vigyázott a törvényesség látszatára.

Georg Kraus sommásan így emlékezik meg a dési gyűlésről: „Júliusban Désen országgyűlést tartottak, abová sok előkelő egyházi és világi rendű férfi gyűlt össze. Megvitatták és megbeszélték a hittel kapcsolatos cikkeket, majd ítéletet hoztak a fogságra vetett szombatosok ügyében.”⁷⁸ Tudósítása az események sorrendjét tekintve helytálló. Először ugyanis valóban az unitáriusok ügyét tárgyalták meg, az első hét napon ők foglalták el a vádlottak padját.⁷⁹ Bár Geleji Ka-

⁷⁰ 1638. aug. 20-án Beke elődjének, Radetius Bálintnak Kolozsváron kinyomtatott könyvét is elkobozták – *Formula administrandi coenam dominicam*. Az elkobzásról: EOE. X. 201-202. p.

⁷¹ ETA. IV. 215. p.; KOHN, 1889. 210-211. p.

⁷² KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Esketés arra nézve, hogy kik voltak szombatosok Marosvásárhelyt, Ernyében, Szentkirályon. In: *Keresztény Magvető*, 1883. 43-44. p.

⁷³ Borsos István, Szabó Sebestyén és családjaik. (Ld. erről előző jegyzetben idézettek.) A Borsos István ügyében hozott ítélet fenn is maradt. EOE. X. 190-191. p. Itt kell megjegyezni, hogy meglehetősen rejtélyes három másik Szabó kolozsvári szerepeltetése. Vajon ugyanannak a híres Szabó családnak tagjai ők is?

⁷⁴ KOHN, 1889. 204. p.

⁷⁵ „... a szombatosok egynehány százán, ha nem ezren azon director által evocáltak vald”. Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Bp., 1980. (továbbiakban: SZALÁRDI, 1980.) 192. p. Kérdés, hogy egynehányezer vagy egyezer a szóban forgó szám, a szövegből ugyanis nem derül ki teljesen világosan.

⁷⁶ Az 1638-as országgyűlés biztosította lehetőséget kihasználva.

⁷⁷ KRAUS, 1994. 156. p.

⁷⁸ KRAUS, 1994. 156. p.

⁷⁹ ETA. IV. 48-51. p. (Haller Gábor naplója: uo. 1-103. p.) A napló a legfontosabb forrásunk a dési complanatiót megelőző tárgyalásokról. A dési gyűlés e napjainak elemzése: EOE. X. 24-26. p.

tona István nem lehetett jelen,⁸⁰ de Rákóczi személyes jelenléte nélküle is biztosította a református érdekek érvényesítését. A fejedelem Medgyesi Pálnak, udvari papjának⁸¹ írt, június 30-i keltezésű levelében nagyon egyértelműen fogalmaz az unitáriusokkal kapcsolatban: „Ezen a terminuson de vera religione unitarii sint vel non, nem leszen semmi disputatio, hanem csak azt keressük ki, kicsodák azok a szombatosok, kik az recepta religióból exorbitáltak az judaizmusra mert csak azok a recepta unitariusok, kik az Jézus Christust invocálják, adorálják, mint Istent.”⁸² Tehát Rákóczi elvben egyenlőséget tesz a szombatosok és a non adorantisták közé. Az unitárius egyházat a *Consensus Ministrorum* kényszerűségére akarja visszatéríteni: „1579 az mint Dávid Ferencet condemnálták volt, azok mind megvadnak nekünk, s csak arra a rámára fogjuk most vonni őket.” – írja a fejedelem. A „rámára vonás” persze nem ment könnyen. A július 3-i ülésen, amikor Beke Dániel benyújtotta hitvallását, Ravius azt a vádat emelte, és valószínűleg jogosan, hogy az irat a püspök addig hangoztatott nézeteivel teljesen ellentétes.⁸³ Az ülés a vallatások beadásakor teljes zűrzavarba torkollott, a tárgyalásokat a következő napra halasztották. Július 5-6. a két unitárius párt hitvallásának sikertelen egyeztetésével telt, ami meglehetősen furcsa, azt tekintve, hogy néhány nappal ezelőtt Beke és Ravius is kinyilvánította, hogy imádja és igazi Istennek tekinti Krisztust. Az egyre kuszább hitvitának a fejedelem és a július 7-i beavatkozása vetett véget. Megróttá Beke makacsságát,⁸⁴ és a nem is olyan szelíd fejedelmi nyomásnak Beke kénytelen volt engedni, elfogadta a megegyezésnek csak bajoson nevezhető dési *complanatiót*,⁸⁵ amely amellett, hogy durván beavatkozott az unitáriusok hitelveibe és liturgiájába, elrendelte az „istenkáromló” könyvek Kolozsváron már megkezdett elkobzását, cenzúra alá vetette az unitárius irodalmat, és visszahelyezte gyűlekezetébe az áruló Raviust. Teológiai téren a *complanatio* tökéletesen megvalósította a fejedelem célkitűzéseit. A liturgia megszorítása pedig még az erőszakolt hitelveken is túlmutatott: a szentháromságtagadás alapjára építő unitáriusoknak ezentúl az Atya, a Fiú, és a Szentlélek nevében kellett keresztelniük.

⁸⁰ SZILÁGYI SÁNDOR (sajtó alá rend.): A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica – Diplomataria, XXIV.) No. LXVII. 58-59. p.

⁸¹ Medgyesi 1638 elején lett Rákóczi udvari papja. Adattár, 1965. 373. p.

⁸² SZILÁGYI SÁNDOR: Az unitáriusok 1638-ki üldöztetései, s a dési complanatió történetéhez. In: *Keresztény Magvető*, 1874. 150-160. p., 155. p.

⁸³ „... et postquam Mathias excepisset, priori illorum confessioni hanc minime respondere, tandem in confessione conveniunt, protestante tamen Mathia aliter disciplinam adversariorum se habere, in qua adoratio et confessio Christi vel prohibetur omnino, vel retineatur, vel etiam blasphemetur.” ETA. IV. 49. p.

⁸⁴ „... et postquam Episcopus ob pertinaciam graviter ab illius. Sua Celsitudine esset abjurgatus, faciem ille se quoque ad pacificationem offert.” ETA. IV. 50. p.

⁸⁵ EOE. X. 177-180. p.

Az unitáriusok után a szombatosok kerültek sorra. Akadhatott is elég dolga a fejedelmi jegyzőknek, hiszen tömegével jöttek Désre a perbe idézett vagy elfogott szombatosok. Az egyszerű emberek tárgyalásairól nem maradt ránk forrás. A vádlottak nagy számára való tekintettel talán nagyobb csoportokban hoztak ítéletet perükben. Ami pedig büntetésüket illeti, csak Szalárdira a *conventus* résztvevőjére támaszkodhatunk: „...akik azon sectán lenni tanáltattak vala, megbizonyosodván a directornak actiója, kereseti, mindnyájan fejük, jószágok vesztésén maradtak vala; a megszentenciázás után, az kamarabáz előtt lévén egy szép öreg pusztá báz ..., naponkint abba reggettenek vala, míg annyira megszaporodnának, hogy a várakba együvé is, másbóvá is, százon-, másfél százonkint jó gondviselés alatt küldözgetnének, úgy, hogy Váradon, Székelyhidon, Jenőben, Déván, Fogarasban, Szamosújvárbán, Kővárban vasakat is alig győznének kovácsolni nékeik, és amíg kik jó észre nem térnének, mindenütt a sok építések körül naponkint elég dolog adatnék elejükbe.”⁸⁶ Szalárdi beszámolója szerint a bevett vallások valamelyikére térőket reversális fejében hamarosan hazaeresztették. Egy valamivel későbbi reversális⁸⁷ ismeretében azonban valószínű, hogy Rákóczi hűséges híve tudatosan torzít: ezek ugyanis kifejezetten a református hit felvételére kötelezik a megfélemlített szombatosokat. A zsidók térítéséhez Medgyesi Pál, a fejedelem udvari papja, a mérsékelt puritánusok csillaga is hozzájárult harmincöt, Váradon megmentett lélekkel.⁸⁸ Szalárdi elmondása alapján úgy tűnik, hogy a legtöbb esetben még a jószágvesztést sem hajtották végre.

A fővádlottaknak az előzőekkel párhuzamosan, kisebb bizottságok előtt zajló pereiről már pontosabb információkkal rendelkezünk. A dési gyűlés kiküldöttjei július 7-én Szentterzsébeten megkezdtek a Péchi Simon elleni tanúvallomások gyűjtését. A tárgyalásra megidézték, ám betegsége miatt személyesen megjelenni nem tudó⁸⁹ exkancellárról bebizonyosodott, hogy „az szombatot üli meg, noha mindazonáltal is az jobbágyokkal nem dolgoztatott. Disznóbúst és egyéb Moyses ceremóniáiban megölt edeleket nem eszik, húsvét innépében kovászalan pogácsával él.”⁹⁰ „Missziós” tevékenységéről is bőven szolgáltatott adatokat a harminchárom tanú, de az is kiderült, hogy a más hitűekkel szemben gyakran meglepő türelemmel viseltetett. A vizsgálat le-

⁸⁶ SZALÁRDI, 1980. 192-193. p.

⁸⁷ KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Az ev. ref. vallásra térített szombatosok reversalisa 1639-ből. In: *Keresztény Magyarok*, 1882. 223-224. p.

⁸⁸ A debreceni zsinatról visszatérőben keresztelte meg a szombatosokat. Ezt egyszerűen funkciójával magyarázhatjuk. Szó sincs túlbuzgóságról. Adattár, 1965. 377-378. p. Váradról írott levelében arra panaszkodik a fejedelemnek, hogy sajnálja szegény zsidók tudatlanságát. CSÁSZÁR KÁROLY: Medgyesi Pál élete és működése. Bp., 1911. (továbbiakban: CSÁSZÁR, 1911.) 38. p.

⁸⁹ Betegségét tanúkkal is igazolta. TORMA, 1887. 712. p.

⁹⁰ EOE. X. 186. p.; Péchi Simon peranyagának egész szövege: uo. 182-190. p.

zárulta után kapott még három nap jelképes haladékot a megjelenésre, vagy védőjének elküldésére, majd távollétében fő és jószágvesztésre ítélték,⁹¹ akárcsak az összes férfi fővádlottat.⁹² A határidő leteltével elfogták, és Kővárra vitték. A Péchi esetében is felhozott bizonyítékok alapján július 15-én bűnösnek találták Szabó István, János, Gáspár, Vásárhelyi Dániel, Kállai János, Beke Katalin, és özvegy Géczy Istvánné kolozsvári, Borsos István és Vallon Borbála marosvásárhelyi lakosokat, valamint Péchi Simon három férjezett lányát és Keresztessi Pál özvegyét, Kendeffy Zsófiát.⁹³ A nőket Géczy Katalin kivételével csak jószágvesztéssel büntették – fejük megváltása mellett, férjeik és gyermekeik tulajdonrészére nem kiterjedő érvénnyel. Péchi lányait apjukhoz hasonlóan távollétükben ítélték el. Angyalosi János özvegye és fia, Angyalosi István, Péchi Margit, az exkancellár ekkor még hajdon legkisebb leánya, Orbán Ferenc udvarhelyi aljegyző,⁹⁴ Maróthi György,⁹⁵ Székely Mózes egykori cinkosa, és Szentmiklósy Mihály,⁹⁶ Péchi Simon udvari papja sem kerülhetett el a sorsát, peranyaguk azonban sajnos nem maradt fenn. A sok fő- és jószágvesztési döntés ellenére csak egyetlen kivégzésről tudunk: a fejedelem halálra köveztetette a nem is szombatos, hanem unitárius Thoroczkai János kolozsvári ötvöst, aki Krisztusnak, visszatérése esetére, nem állott felajánlani egy kiadós kapálást saját szőlejében.⁹⁷ Egy Csipár nevű istenkáromló, tehát szintén unitárius, kolozsvári tanácsos büntetése pedig hatvan, bitófa alatt mért, botütés lett.⁹⁸ Ha a bevett vallások valamelyikére való áttérés fejében a bizottság eleresztette is a fővádlottakat, ám a jószágok elkobzását minden esetben végrehajtották. A fejedelmi eréllyel szemben Péchi fufangja sem használt, fassiót kellett tennie, amiben maga és örökösei nevében minden birtokról lemondott. A vejekkel kötött

⁹¹ Péchi perének leírása EOE. X. 27. p.

⁹² Az ítélet ellen mind Péchi Simon, mind leányai tiltakoztak – mondanom se kell, hogy eredménytelenül. TORMA, 1887. 712. p.

⁹³ EOE. X. 190-201. p.

⁹⁴ SZALÁRDI, 1980. 193. p.

⁹⁵ A Maróthi ellen hozott ítélet a második világháború előtt még megvolt a Gyulai-levéltárban. TORMA, 1887. 712. p.

⁹⁶ Szentmiklósi Mihályt Fogarasba zárták. Református hitre való áttérése után Marosvásárhelyen lette lelkész. BENKÓ, é.n. II. 277. p.; KÓVÁRY, 1863. 260. p.

⁹⁷ „Ez diéta néhány hetekig tartott, amelynek utolján egy övös, Thoroczkai nevű, káromkodásért megintenciázott, és die 17-a Juli meg is köveztetett.” SZALÁRDI, 1980. 193. p.; KRAUS, 1994. 156. p. – A szőlőkapálásra vonatkozó nem kifejezetten megbízható anekdota forrása; „...egy Thoroczkai János nevű, Thoroczkai Máthé fiát, az ki Kolosvárra az magyar renden püspök volt, megkövezték az Krisztus ellen való káromkodásért; az feleségét is kiperengérezék az városló fejedelem avagy az ország végzéséből.” ETA. IV. 216-217. p. – Thoroczkai Máté unitárius püspök 1601-1616, az *Explicationes locorum*... magyarrá fordítója. SZÉKELY, 1839. 129-131. p.

⁹⁸ ETA. IV. 217. p.

megállapodása ezzel érvénytelenné vált. „*Eb haszna.*” – írta a kiforgatott örökös a reversalisra.

A július 16-ig nem lezárt néhány ügy további tárgyalása a novemberi beszüntetési terminusra maradt. Az őszi ülés egyetlen számunkra ismert vádlottja Paczolai Péterné Kornis Borbála, Péchi Simon sógorának, Kornis Ferencnek leánya. Ügyét érdemes közelebbről is szemügyre vennünk,⁹⁹ mert a bonyolult perfolymat jól szemlélteti a törvényszék módszereit, és egyben a védekezés lehetséges módozatait is. Kornis Borbála ügyvédek alkalmazásával a lehetőségek végső határáig el tudta nyújtani az eljárást, ám a pert mégsem nyerhette meg.

A néhai udvarhelyszéki főkirálybíró örökösője a fejedelem június 17-én kelt rendelete alapján már július 1-re idézést kapott. Július 5–6-án Désen hallgatták ki a Kornis-birtokokról behívott első tanúkat.¹⁰⁰ Elmondásuk alapján Borbálát anyja, Bornemissza Judit térítette a szombatos hitre. Nem egy tanú határozottan állította, hogy a gyermek apja, az unitárius Kornis Ferenc a perpatvartól tartva csak titokban merete megkereszteltetni a gyermeket. A fű alatt végrehajtott keresztelezés mégis a gyermekágyas asszony fülébe jutott: „*Hogy megtudta felesége, igen búsult és haragudott érte, egy fogoly madarat viettett volt Kornis Ferenc uram az beteg feleségének, hogy egyék, vissza küldötte, az urának azt izente, hogy egye meg, ha megványoltatta a gyereket.*”¹⁰¹ Kornis Ferenc korai halála révén Borbála anyja befolyása alá került, ám a döntő többség állította, hogy házassága illetve anyja halála után felhagyott a szombatos szertartásokkal. Akadt olyan is, aki azt bizonygatta, hogy úrnője mindig az unitárius templomba járt. Szentmiklósi Máté, szentgyörgyi unitárius lelkész ezzel szemben csak annyit állított, hogy az ő prédikációit mindig rendszeren látogatta. Paczolay Péter a vádlott szintén beidézett férje ügy emlékezett, hogy 1635-ben a súlyos beteg Kornis Borbála még úrvacsorát is vett. Barcsay Zsigmondtól pedig arról értesülünk, hogy ő és felesége voltak Kornis Borbála keresztszülei a Szentbenedeken megtartott alkalmi keresztelezésen.¹⁰² Sajnos nem tudjuk, hogy pontosan milyen kérdéseket tett fel a bizottság, ám a válaszok általában nem igazolták a vádat. Kiderült, hogy Kornis Borbálát kétszer is megkeresztelték, ráadásul az utó-

⁹⁹ A per első elemzése: VASS MIKLÓS: Kornis Borbála és szombatos pöre. In: *Keresztény Magvető*, 1906. 312-321. p. (továbbiakban: VASS, 1906.)

¹⁰⁰ A Kornis Borbála ügyében végzett tanúkihallgatások vizsgálatában végig támaszkodom a következő forrásközlésre. KOMÁROMY ANDRÁS (sajtó alá rend.): Paczolai Péterné Kornis Borbála szombatoságára vonatkozó tanúkihallgatások. In: *Történelmi Tár*, 1884. 546-557. p. (továbbiakban: KOMÁROMY, 1884.)

¹⁰¹ KOMÁROMY, 1884. 556. p.

¹⁰² „*Mikor az szegény Allia uram temetésére megyünk vala akkor térünk és Menének. Szent-Benedekre s ott papot bivatán megkereszteltették Paczolay Péterné asszonyomat, s én lők keresztapja, s az feleségem keresztanyja.*” KOMÁROMY, 1884. 548. p.

bi években, ahol éppen tartózkodott, tisztességesen eljár vasárnaponként templomba, és a főtt disznóhússal is megbarátkozott. Ha szombatos maradt az asszony, ha nem, nagyon ügyesen rejtgette hitét. A nem egészen pártatlan bizottságot azonban nem a bizonyítékok összessége érdekelte, a vizsgálatot vezető jegyzőknek elég volt egy-két terhelő vallomás.

Július 7-én Erdőszentgyörgyön folytattak vizsgálatot a biztosok – a fentiekhez hasonló eredménnyel. Az augusztus 10-i szentbenedeki kihallgatásokat talán a vádlott valamelyik ügyvédje eszközölte ki. Csak három tanú került a bizottság elé, környékbeli unitárius lelkészek. Egyikük, Szentmihályfalvi István szentbenedeki prédikátor megerősítette Paczolai Péter vallomását: valóban kiszolgáltatta Kornis Borbálának az úrvacsorát 1635-ben. Talán rokona a szentbenedeki lelkésznek, a torockói ecclesia szintén beidézett pásztorát Szentmihályfalvi Mihály, akinek személyében megismerhetjük az 1638-as alkalmi keresztelezés végrehajtóját. Hiába tanúsítottak azonban az asszony mellett, egyházuk augusztus 11-én tartott dicsőszentmártoni zsinata Rákóczi haragjától remegve nem ismerte el Kornis Borbálát unitáriusnak. Köntörfalazó állásfoglalásuk szerint keresztyének az minősül, aki hisz Jézus Krisztusban, és hitéről a keresztség felvételével tanúbizonyságot is tesz.¹⁰³ A kérdést csak általánosságokban tárgyalták, Kornis Borbálát nem védtek meg. A határozat szabad kezét adott a fejedelemnek: ha a keresztség tényét nem is, de az őszinte hitet mindenképpen megkérdőjelezhette. Úgy tűnik, Kénosi Gál Ferenc és Borbála más ügyvédei,¹⁰⁴ még tettek egy utolsó kísérletet védencük megmentésére. Az október 23-i kihallgatások tanúit talán a védő válogathatta meg, és a kérdéseket is ő határozhatta meg. A kérdések pedig ezúttal a vádlott gyermekkorára és első keresztelezésére vonatkoztak. Az utolsó szalmaszál, amibe a védelem fogódzott az anyai erőszak volt, és a titkos keresztelezés, amely kétségkívül 1635 előtt történt. Ezek és az utolsó, hasonló tárgyú novemberi vallomások cseppet sem hatották meg a *terminust*. November 8-án Kornis Borbálát fő- és jószágvesztésre ítélték. Fejét hatvanhat forinton megválthatta, de javait elvesztette.¹⁰⁵

¹⁰³ „...unanimi voto de dubiosa hac questione ita deliberavimus, quicumque in iudaismo vel gentilismo ad christianam convertitu religionem ante omnia debet credere in Jesum Christum, deinde eandem fidem non tantum profiteri, verum etiam externis signis testari, ac proinde cum baptismus sit signum professionis christianae fidei... Ideo etiam hoc tempore iudaizans ad Christi fidem conversus debet baptismum suscipere; sine enim baptismi susceptione iudaizans vere christianus censei et haberi non potest.” Talán arra akar rámutatni az unitárius zsinat ítélete, hogy elkészt keresztelese előtt Kornis Borbálát a tanúvallomások ellenére sem lehet keresztyénnek tekinteni. BOE. X. 209. p.; az egész szöveg: uo. 208-210. p.

¹⁰⁴ Az unitárius zsinat előtt például nem Kénosi, hanem ádamosi Radnóthi György képviseli. BOE. X. 209. p.

¹⁰⁵ BOE. X. 210-212. p.

Az előbbi eljárást áttekintve világossá válhat számunkra, hogy a per egyetlen vádlottjának sem volt esélye felmentésre. Még a leggazdagabbaknak sem, Péchi Simonnak, Kendeffi Zsófiának, és Kornis Borbálának, akik pedig nem csak egy, hanem jónéhány *procurator* alkalmaztak. Az ítélet – átvitt értelemben – már az idézéskor készen állt. A gazdag szombatosoknak ezúttal alkalma nyílt közelebből is megismerni a kálvini predikáció működését...

A beszercei országgyűlésnek Paczalai Péterné elítélése után már nem maradt sok elintéznivalója. November 9-én még térítvényt vettek a tizenhárom éves Péchi Margittól, a szenterzsébeti remete legkisebb lányától,¹⁰⁶ miszerint apja birtokaira nem tart igényt, és azt is előírták, hogy a reversalist asszonykorában újra meg kell erősítenie. Nagyjából ezzel egyidőben székely főnek egy csoportja, köztük Mindszenti Gábor, a kancellár egyetlen büntetlenül maradt lányának, Erzsébetnek férje és Barsai Zsigmond összesen 12.000 forint értékű kezességet vállalt Péchi Simonért.¹⁰⁷ A kezesség fejében a vádlott szabadon távozhattott és használatra visszakapta szenterzsébeti birtokát 70 jobbágygal a maga és felesége haláláig. A megállapodás feltételeket is szabott. Az egyik ilyen feltételtől úgy tűnik, hogy Péchi Simon a kezeslevél kiállításakor már áttért.¹⁰⁸ A későbbi forrásokból az is kiderül, hogy reformátusnak. Ismerve a szegény tömegek, és Péchi áttérését arra kell gondolnunk, hogy nemcsak a névtelen tömegnek, de a fővádlottaknak sem volt választási lehetőségük a hit dolgában – könnyen elképzelhető, hogy csak református lelkeszt engedtek a közelükbe. Észérvek is alátámaszthatták a szombatosok döntését, hiszen a továbbiakban a fejedelem támogatott egyházában lehettek a legnagyobb biztonságot, és nem az elnyomott unitáriusok közt, akik védőpajzsként ezúttal használhatatlannak bizonyultak.

Péchi Simon békés nyugalomban töltötte utolsó éveit Szent-erzsébeten, régi kúriájában. Az időt megmaradt birtokai igazgatásával vagy éppen levélírással töltötte. Ezekben a levelekben¹⁰⁹ családján és a gazdaságon kívül semmi iránt nem mutat túlzott érdeklődést. Bár Erdélyt nem hagyhatta el, és árgus szemekkel figyelték, nem zárták ki teljesen a közéletből: bizonyíthatóan résztvett az 1640. április 24-i országgyűlésen. A *reversalis*ban tett ígéretét megtartotta, négy-öt évvel később bekövetkezett

¹⁰⁶ EOE. X. 211-212. p.

¹⁰⁷ EOE. X. 213-216. p.

¹⁰⁸ 1. feltétel: „Hogy immár vénségére az igazságot isten kedve ellen megismeretvén, abban állhatatos, tökéletes, nem képmutató legyen.” EOE. X. 214. p.

¹⁰⁹ Ld. 52. sz. jegyzetben hivatkozott Péchi-leveleket, illetve: KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Péchy Simon eredeti levelei a gróf Teleki-család levéltárában. In: *Keresztény Magvető*, 1883. 169-174. p., 172-173. p. Vejenek, Angyalosi Istvánnak írt levelek. Kiderül belőlük, hogy Péchi Judit 1641-ben már halott volt.

haláláig¹¹⁰ a református hiten maradt,¹¹¹ de ahogy Szalárdi bölcsen megjegyzi: „a szívüket Isten öfélése, ki azokat teremtetle, egyedül láthatja, tudhatja.”¹¹²

A dési per háttérében rejlő okok

Az előző részben vázlatosan áttekintettük a dési per menetét, most pedig azokat az okokat kell megvizsgálnunk, amelyek a szombatosok elleni fellépésre készíthették a fejedelmet. A szakirodalomban általában három motívumra vezetük vissza az Rákóczi-féle üldözést, mi is ezt a három motívumot, a politikát, a birtokszerzést és a vallási meggyőződést igyekszünk a következő oldalakon szemügyre venni.

Az első és Dán Róbert által is hangsúlyozott ok, hogy a fejedelem politikailag megbízhatatlannak tartotta a szombatosokat. Ez vitathatatlan, világosan kiderül Péchi Simon reversalisának második pontjából: „*Sem titkon, sem nyilván, szóval, írás, ízenet és egyezés által nem praktikál senkivel olyanokkal, s oly dolgokban magát nem társalkodtatja s elegyíti, melyért derekas és helyes suspiciót is magára vonhatna vagy szerezhetne.*” A fejedelem nem felejtette még el a zsidózógyanús¹¹³ Székely Mózes és ténylegesen zsidózó társai 1633-as szökését, konstantinápolyi praktikálását. 1635-ben egy portai informátorának levele arra figyelmezteti, hogy a pártütő főúrnak vannak még Erdélyben üszögi, és itt név szerint Péchi Simont gyanúsítja.¹¹⁴ Dán Róbert ezzel szemben egykorú források alapján a szenterzsébeti remete ártatlansága mellett érvel. Gondolatmenete szerint Péchi nem lehetett áruló, hiszen 1633 őszén Rákóczi éppen az exkancellárhoz igen közel álló Mikó Ferencet küldte a Portára rendkívüli követként. Székely Mózzal csak a szombatosok radikális politikai szárnya praktikálhatott, akik pedig vele együtt Konstantinápolyban kötöttek ki.

A második okot sem kell sokáig keresnünk: jónéhány kútforrás Rákóczi legfontosabb jellemvonásai között említi a kapzsiságot. Kemény János erről így emlékezik meg: „*az fejedelem mind igen keményen kezdé bánni az emberekkel, mind pedig felette gyanús, és különb-különb utakon, módokon való hasznát kereső ember lévén ... s egyszersmind könyörületlen is.*”¹¹⁵ Georg Kraus szerint

¹¹⁰ KONCZ JÓZSEF: Egy kis helyreigazítás és felvilágosítás Péchy Simon halála idejéről és Péchy Erzsébet első férjéről. In: *Keresztény Magvető*, 1883. 44-45. p.; DÁN, 1987. 313-314. p.

¹¹¹ Geleji Katona István egy levéléből kiderül: Péchi közbenjárta, hogy Erdőszentgyörgyön református lelkész legyen, és ne unitárius. NAGY, 1940. 14. p.

¹¹² SZALÁRDI, 1980. 193. p.

¹¹³ Kemény János szerint „...*Mojros unitárius vala.*” KEMÉNY, 1980. 153. p. Bethlen János is ilyen értelemben nyilatkozik. BETHLEN JÁNOS: Erdély története, 1629-1673. Bp., 1993. (továbbiakban: BETHLEN, 1993.) 333. p.; DÁN, 1987. 289-292. p.

¹¹⁴ DÁN, 1987. 290-292. p.

¹¹⁵ KEMÉNY, 1980. 152-153. p.

a Sebebenre látogató fejedelem más erényei mellett gazdagságával is eldicsekedett.¹¹⁶ Rákóczi György számára pedig a gazdagság elsősorban nagy és értékes birtokokat jelentett.¹¹⁷ Tizennyolc éves uralkodása alatt több földet szerzett, mint bármelyik másik erdélyi fejedelem, és gyakran szándékosan homályban hagyta a kérdést, hogy ebből mi a fejedelmi, s mi a családi birtok.¹¹⁸ Birtokszerzése döntően erőszakolt szerződéseken,¹¹⁹ és a hírhedt „nótázásokon” alapult, amelyeknek hosszú sora 1631-ben kezdődött el Haller István perbe fogásával. Hivatalosan a szombatosokat is *in nota infidelitatis* – hűtlenség vádjával ítélték el. Tanulságos lesz megnézni, hogy az 1638-as perek során milyen birtokok kerültek a fejedelem kezére, és ezekkel mi történt a későbbiekben.

A Péchi Simontól szerzett birtokokat Makkai László kutatásai szerint Rákóczi György három uradalomra osztotta szét.¹²⁰ A már meglévő Örményeshez (ma: Mezőörményes) csatolta Viszolya, Köbölkút, Paszmos egész falvakat, és Répafalva, Domb részjóságokat. Kőródszentmárton, Kóród, Oláhudvarhely, Kisszöllős, Szénaverő, Fületelke, Solymos részirtokokkal és Martontelke faluval szintén Örményeshez csapta. Úzdiszentpéterből és néhány töredékből (Tuson, Pagocsa) egy második uradalmat szervezett. Péchi székelyföldi birtokai (Bözöd, {Bözöd}újfalva, Alsóboldogasszonyfalva, és Keresztúrfalva részjóságok) az udvarhelyi jósághoz kerültek. Balázsfalva, Péchi legértékesebb tulajdona, amelyet az exkancellár Bethlen Péterrel kötött szerződése értelmében csak a másik fél örökös nélküli halála esetén kapott volna meg, egyelőre még nem került a fejedelem tulajdonába.¹²¹ Ám a birtokok elkobzásával már a fejedelem javára szólt a megállapodás, és mikor Bethlen Péter 1646-ban meghalt, Balázsfalva is Rákóczi György kezére jutott.

¹¹⁶ „A negyedik, ami hírnevet hoz, és amit az itt felsorolt három erényhez hozzáfűzött, a gazdagság. Ezt is hasonlóképpen az erények közé sorolta, és gazdagságával nyomban el is dicsekedett. Azt mondotta, hogy még mieelőtt fejedelem lett volna, gazdagabb volt a saját birtokain, mint Bethlen Gábor, fejedelemsége idején.” KRAUS, 1994. 142-143. p.

¹¹⁷ Nagy László a birtokszerzések ügyében is próbálja felmenteni Rákóczi Györgyöt. Szerinte a fejedelem birtokelkobzásai a kor jogszokásához és gyakorlatához teljesen idomultak. Érvelését egyáltalán nem érzem meggyőzőnek. NAGY, 1984. 136-137. p.

¹¹⁸ Az elfogult Bethlen János szerint „...a sok kerülőúton a Kincstárnak ítélt javakat a fejedelem gyermekeinek és feleségének ajándékozta.” Ez csak részgazság, és Bethlen arról persze nem szól, hogy a Kornis Borbála birtokaiból maga is kapott egy szeletet. BETHLEN, 1993. 21. p.

¹¹⁹ „Az brassaiakat igen megveszélő, és némely jóságokat elvevő, s csuda reversálásokkal való contractust csinálta.” KEMÉNY, 1980. 189. p.

¹²⁰ MAKKAJ LÁSZLÓ (szerk.): I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp., 1954. (továbbiakban: MAKKAJ, 1954.) 24. p.

¹²¹ A kölcsönös érvényű szerződés Benkő József adatai szerint 1631-ben született. BENKŐ, é.n. I. 220. p.; Bethlen és Péchi Simon megegyezéséről. KÓVÁRY, 1871. 44-45. p.; Makkay adatainak bizonyos fohig ellentmondani látszik a következő közlés: KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Péchy Simon özvegye, Barabási Kata. In: *Keresztény Magyarok*, 1886. 158-159. p.

Akadnak Péchi Simonnak olyan birtokai is, amelyekkel Makkai László felsorolásából kimaradtak, és nincsenek a használatra halálukig visszadott porciók (Sárd, Héjjasfalva, Magyarzsákod, Szentábrahám) között sem, ezek Magyar- és Oláhhidegkút, Oláhzsákod, Kőröspatak, Csicskefalva, Újszékely, Péterfalva, Szentpéter, Visa, Ecsellő (?), Zpin (?)¹²² – többnyire valószínűleg falutöredékek. A visai jóság bizonyosan az örményes-kőródszentmártoni uradalomhoz került. A többi birtokot pedig elhelyezkedésük alapján szintén az említett mezősegi illetve székelyföldi uradalmak valamelyikéhez kellett, hogy csatolják, ám ezek megmaradt urbáriumaiban sajnos nem bukkan fel a nevük. Kornis Borbála lefoglalt birtokai lényegesen kisebb értéket képviseltek, mint az exkancellár elkobzott jósága: a homoródszentpáli kastélyt és birtokot, valamint Homoródszentpétert és Bágyot nem számítva a szombatos asszony csak néhányjobbágyos töredékeket bírt: Kisszöllős, Nádas, Fületelke, Újfalu, Szentandrás, Tancs, Rücs, Oláhsgentgyörgy, Velkér, Pete, Ercse, Liget, Dobrád és Szászfülpös (?) falvakban.¹²³ Kendeffi Zsófia Hunyad megyében elvesztette Magyarbrettyét s más jóságait.¹²⁴ A többi elítelt szombatos birtokairól nincs információnk.

A fent ismertetett zsidózó-birtokok sorsát szerencsére bizonyos mértékben követni is tudjuk. Kornis Borbála jóságainak döntő többségét a fejedelem először az örményesi uradalomhoz csatolta, majd szépen lassan szétosztogatta ezeket. Egy igen jelentős részt, hat falutöredéket feleségének, Lorántffy Zsuzsannának juttatott. Az adományozás ellen Kornis Margit (Borbála testvére) és férje Rhédey János 1640 májusában eredménytelenül tiltakozott. Egy falut, a Torda megyei Ligetet vajdaszentiványi Bodoni István kapott meg 1643-ban. A tiltakozás most sem maradt el: Rhédeyn és feleségén kívül már a Bornemissza- és Patócsi-rokonság is fellépett a döntés ellen¹²⁵ – ismét eredmény nélkül. A maradék birtokokon Rákóczi Zsigmond, a fejedelem kisebbik fia, és Bethlen János osztozott, az utóbbi 1644 szeptemberében megkapta a Homoródszentpált, Homoródszentpétert és Bágyot, valamint Városfalva, Tankafalva, Jánosfalva, Dállya, Muzsna, Lókod, Szentmárton, Reczenye (?), Újfalu, Zetelaka porciókat és egy udvarhelyi házat.¹²⁶ Az eladományozott birtokok többségét Kornis Margit végül visszaszerezte,¹²⁷ de nem donatio, hanem kiváltás útján. Péchi Simon birtokai közül Szenterszébét egész falut,¹²⁸ Szentábrahám, Magyarzsákod,

¹²² TORMA, 1887. 712. p.

¹²³ Makkai László csak részjóságokat sorol fel Kornis Borbála birtokai közt, és azt sem a teljes igényével. MAKKAJ, 1954. 24. p. Az Ercsét követő tételeket más helyen találtam meg.

¹²⁴ KÓVÁRY, 1863. 260. p.

¹²⁵ VASS, 1906. 320-321.

¹²⁶ JAKAB, 1896. 88. p.

¹²⁷ Kóród még a XVIII. században is a Kornisok birtokában volt. BENKŐ, é.n. I. 262. p.

¹²⁸ BENKŐ, é.n. II. 69. p.

Nagysolymos, Héjjasfalva, és Sárd részjóságokat a fejedelem 1645 júliusában Kemény Jánosnak juttatta.¹²⁹ Andrásfalvát és tartozékait 1644. március 24-én Gyulai Ferencnek, Péchi Margit férjének adta.¹³⁰ Kendeffi Zsófia birtokainak legalább egy részét fia 1649. december 10-én visszakapta.¹³¹ Orbán Ferenc, egykori udvarhelyszéki főjegyző az amnesztia elnyerésével, már mint fejedelmi udvarmester, visszaszerezte összes jószágát.¹³²

Bár mi csak az ingatlanokkal foglalkozunk, de nem tévesztethetjük szem elől, hogy a per után lefoglalt ingó vagyon is nagy értéket képviselt: állatok, bútor, szerszám, edények stb. mindezekkel (persze a pénzt kivéve) találkozhatunk az örményes-körödszentmártoni uradalom 1638-ból fennmaradt irataiban.¹³³

A politika és a haszon vonulata után most szemügyre kell vennünk a szombatosok elleni per harmadik, és véleményem szerint legerősebb motívumát, a vallási meggyőződést avagy egyházpolitikát. Miért lenne ez a legerősebb motívum? Bár az összeesküvés gyanúja már korábban felmerült Péchi ellen, de Rákóczi mégsem fogatta le az első kétségek hatására, az exkancellár még a borosjenői békét is aláírta.¹³⁴ Ez a politikai szál másodlagos szerepére mutat. A perben elkobzott birtokok pedig valóban komoly vonzerőt jelenthettek a fejedelem számára, ám messze nem voltak akkora kiterjedésűek, mint a Zólyomi Dávidtól,¹³⁵ vagy a Bethlenektől szerzett jószágok.¹³⁶ Mint láttuk, tekintélyes részüket később vissza is adta, vagy eladományozta. Marad tehát a most sorra kerülő vallási motívum, amelynek súlyát megnöveli, hogy ez a per egyetlen olyan vonulata, amely nem csak a szombatosokkal, de a Désen velük együtt szereplő unitáriusokkal is összefüggésben van.

A dési per az unitáriusok ellen is irányult. Rákóczi György a zsidókkal szembeni fellépést a számára megvetett felekezet visszaszorítására használta fel. Szándékosan összemosta a *non adorantizmust* és a szombatoságot, hogy így beavatkozhasson az unitárius egyház belügyeibe. A zsidók sorsa egyben figyelmeztetés is volt az unitáriusok számára, hogy mire számíthatnak ha letérnek a fejedelem által kijelölt keskeny útról. Rákóczi

¹²⁹ JAKAB, 1896. 86–88. p.

¹³⁰ SZALÁRDI, 1980. 194. p.; KÖVÁRY, 1871. 48. p.; Péchi Margit és Gyulai Ferenc házassága 1639-ben kötött a fejedelem akaratából. Egy fennmaradt esküvői meghívó: TORMA, 1887. 586. p.; I. Rákóczi György Andrásfalvára vonatkozó iktatóparancsa Kükküllő vármegyének, 1644: TORMA, 1887. 713. p.

¹³¹ KÖVÁRY, 1863. 260. p.

¹³² SZALÁRDI, 1980. 193. p.; KÖVÁRY, 1863. 260. p.

¹³³ MAKKA, 1954. 558–568. p.; Péchi örökösei az ingóságokat is visszakérték 1649-ben: TORMA, 1887. 713. p.

¹³⁴ DÁN, 1987. 294. p.

¹³⁵ Zólyomi peréről: SZILÁGYI, 1893. 245. p.

¹³⁶ A Bethlenektől szerzett jószágokról: MAKKA, 1954. 15. p.; Zólyomi „nótázásáról”: uo. 17. p.

György az elődeitől, főleg Bethlen Gábertól örökölt taktikát valósította meg, még hozzá minden addigi kísérletnél sikeresebben. Tevékenységével, szándékainak megfelelően, a református felekezetet erősítette, amely nem csak Udvarhely- és Marosszékből, de az unitáriusok fellegvárában, Kolozsváron is komoly pozíciókat szerzett. Talán éppen az Igaz hit terjesztése volt a fejedelem fő célkitűzése az unitáriusok és a szombatosok elleni közös eljárásában, és ez részéről nem csak egyházpolitika volt, hanem személyes meggyőződés.¹³⁷

A következmények

Ebben az epilógusnak is nevezhető utolsó részben röviden igyekszem bemutatni az 1638-as események, a dési per és *complanatio* távlati hatásait.

Az unitáriusok székelyföldi visszaszorulása már 1638 végén megkezdődött, és 1639 elején a helyszíni vizsgálatokkal folytatódott. A legnagyobb szombatos központokba, Erdőszentgyörgyre, Kis- és Nagysolymosra, Bözödre, Bözödújfaluba, Hidegkútra, Szentterzsébetre *commissarius*okat küldtek, akik először felmérték a falvak felekezeti viszonyait, és ennek alapján a többségi gyülekezetnek ítélték a templomot. A felmérést azonban megelőzte a dési perből kimaradt szombatosok áttérítése. Sok helyen unitáriusokat is térítettek, akik között bizonyos szép számmal akadtak látnis szombatosok. A zsidók áttérésénél *reversalist* vettek, amelyben a biztonság kedvéért Ábrahám, Jákob, és Izsák istenére kellett letenniük az esküt.¹³⁸ Az igaz hit egyháza, úgy tűnik, kételkedett bűnbánatuk őszinteségében. A biztosok úgy csűrtek-csavarták az embereket és a számokat, hogy a templomok lehetőleg ne az unitáriusoknak, hanem az új református gyülekezeteknek jussanak.¹³⁹ Kissolymoson csak az 1640-es második vizsgálat tudta elérni a kívánatos eredményt.¹⁴⁰ Míg a törzsterület gyengült,¹⁴¹ a végvidékek, Hunyad és Bel-

¹³⁷ Ez Pokoly József véleménye is: POKOLY, 1904. II. 198–200. p.

¹³⁸ Ld. a 87. sz. jegyzetben idézett reverzálást.

¹³⁹ KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): A szenterzsébeti nagy- és kis-solymosi és bözödi unitárius templomok átadása a reformátusoknak 1639-ben. In: *Keresztény Magvető*, 1882. 217–223. p. Az egyházközösségek összevonásával is operáltak. A térítés után tiszta református Bözödújfalut azért csatolták a döntően unitárius Bözödhöz, hogy így református többség alakuljon ki. Hidegkutat pedig azért csapták Nagysolymoshoz, mert lakosainak többsége unitárius volt.

¹⁴⁰ „... azok közül sokan reformáltatván az igaz helvetica confessiora, bizonyos commissariusokat bocsátván ő Nagysága ugyanide Kis Solymosra, az holott akkor potior pars lévén az unitaria religión lévő atyfiak az templom is adjudicáltatott volt parochialis házakkal együtt azon religión lévő atyfiaknak, azután sokan közülük megismerván leveghékeket, sokan ugyanezen esztendőben spontanea voluntate nemine cogente megérték és az igaz helvetica confessiót ampletták...” KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): A kis-solymosi Unitarius Eklézsia történetéhez. In: *Keresztény Magvető*, 1882. 107–110. p., 109. p. Spontanea voluntate – nemine cogente? Ha igaz lett volna, nem hangsúlyozták volna ennyire.

¹⁴¹ Geleji levelei alapján a további székelyföldi eseményekről: NAGY, 1940. 10. p.

ső-Szolnok megye kiestek az egyházszervezetből,¹⁴² gyülekezeteik megszűntek. A fejedelmi elnyomásnak, és az 1638-as eseményeknek azonban nem csak ilyen kézzelfogható hatásai voltak: az unitárius egyház szellemi életét hosszú időre megbénította a fejedelmi cenzúra, és a teológiai továbblépés¹⁴³ tilalma. A felekezeti a 17. század hátralévő felében is az „éppen megtűrt” kategóriában maradt.

A reformátusokat a nagy győzelem után egy időre belviszályok gyengítették. Geleji ekkor már nem csak az unitáriusok és szombatosok ellen szórta villámain – saját egyházának újitóit, a puritánokat sem kímélte.¹⁴⁴ A püspök ezúttal is sikerrel járt: 1646-ban a szatmárnémeti zsinat, az új tanokban csak széthúzást látó fejedelem nyomására¹⁴⁵ Geleji nézeteinek megfelelően döntött, megszilárdította a külhoni elvek által megingatott református ortodoxiát – elutasította a presbiteri rendszert.

A szombatosok számára a dési per hatalmas törést jelentett. A szekta nem csak sok egyszerű hívét veszítette el, de legbefolyásosabb támogatóit és szellemi vezérét is. Valahogyan mégis erőre kapott, már a negyvenes években újra hallunk róla. A szombatos-kérdés aktualitását jelzi, hogy az 1652-es *Approbatae Constitutiones* megerősíti a zsidózik ellen korábban hozott törvények érvényét.¹⁴⁶ Apafi uralkodása idején¹⁴⁷ és a *Gubernium* alatt¹⁴⁸ vizsgálatot követ. A székelő szombatosok száma egyre csökken, a maradék maradéka a bevett vallások álcája mögött próbál meghúzódni. Kompromisszumokkal és nem teljes épségben, de megőrzik hitüket. Utolsó bástyájuk Bözödújfalú, Péchy Simon egykori birtoka,¹⁴⁹ egészen a huszadik század végéig kitart.

¹⁴² SZÉKELY, 1839. 136., 139. p. Kolozs és Doboka vármegyében, valamint Désen is hasonló hanyatlásról tud.

¹⁴³ A továbblépés logikai okok miatt csak a *non adorantismus* irányába történhetett. Ahogy ez később be is következett. Az unitárius egyház jelenlegi hitvallása: Négyszáz év, 1568–1968. Emlékkönyv. Kolozsvár, 1968. 76–89. p.; A *complanatio* hatásairól: GÁL MIKLÓS: A dési komplanáció létrejötte és hatása. In: *Keresztény Magvető*, 1912. 129–142. p., 139–142. p.

¹⁴⁴ Az 1645–49 között három kötetben megjelent *Váltság Titka*, már elsősorban a puritánok ellen irányult. SZABÓ, 1943. 41–45. p.; RMNY. III. No. 2124, 2197 és 2298.

¹⁴⁵ CSÁSZÁR, 1911. 58. p.; TARNÓC, 1978. 65. p.

¹⁴⁶ Az előírt eljárás az 1618-as és 1622-es határozatokon alapul. A fiscalis director már a táblára idéz. MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvényczikkek. Bp., 1900. 17. p.

¹⁴⁷ Az egyik legjelentősebb vizsgálat 1662-ben történt. KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): A szenterzsébeti, kis-solymosi, bözödi, bözödújfalui szombatosok utódai megintése a ref. vallásra visszatérés iránt, 1662. május 6. In: *Keresztény Magvető*, 1882. 224–226. p.; POKOLY, 1904. II. 272–277. p.

¹⁴⁸ A *Gubernium* alatti üldözésekről bővebben: KOVÁCS, 1981. 204–208. p.

¹⁴⁹ KONCZ JÓZSEF (sajtó alá rend.): Péchy Simon bözödi birtokos és Bözöd patrónusa. In: *Keresztény Magvető*, 1883. 41–42. p.

EGOizmus. Az énreprezentáció mint én-performancia (*self-fashioning*) Bethlen Miklós emlékiratában¹

Tóth Zsombor

Ha az aktuális önéletráz-kutatások fő kérdésirányait szemléljük, összembeölő az az általános kétely, amely a megbízható definíciók hiányából adódik. Ezért a pragmatikus szemléletű megközelítések (beszédaktus, retorika, morál), továbbá az identitásnak és a reprezentációnak pl. a narratológiai sajátosságai mind e megválaszolási képtelenség és kérdésői kétely körül gravitálnak, és nem jut(hat)nak el az önéletráz meghatározásáig. A kutatás ugyanakkor történeti vonatkozásban sem jutott konszenzusra, megválaszolásra váró kérdés, hogy például Szent Ágoston vagy Rousseau óta létezik-e az önéletráz.² Igen nagy hangsúlyt kap e diskurzuson belül a műfajiság problémája, pontosabban ennek definiálási képtelensége. Bethlen Miklós esetében, újkori szövegről lévén szó, ahol a retorikai iskolázottság az énről való beszéd kulturális mintáit jelentősen szabályozza, műfaji definíció gyanánt hagyatkozhatunk arra a retorikai argu-

¹ Ez a tanulmány a Bethlen Miklós emlékiratát vizsgáló PhD-értekezésem egyik fejezete, következőképp a gondolatmenet teljes áttekintése érdekében, kénytelen vagyok, más Bethlen-tárgyú publikációimra is hivatkozni. Értekezésem célja, hogy egy textus-kontextus reláció mentén a 17. század puritánus szövegei (kegyességi irodalom) felől olvassa újra az emlékiratot. Módszertanilag a *New historicism*, illetve a kulturális és történeti antropológia eljárásaira hagyatkozom. Jelen dolgozat végleges szövegváltozatának kialakításáért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Imre Mihálynak, illetve Bitskey Istvánnak, aki nemcsak véleményezte a szöveget, hanem lehetővé tette a tanulmány nyilvános vitáját és megbeszélését az általa vezetett doktori program keretén belül.

² Ezeket és ehhez hasonló kérdéseket kínál megvitatásra a Helikon folyóirat egyik tematikus száma: MEKIS D. JÁNOS – Z. VARGA ZOLTÁN (szerk.): Autobiográfia-kutatás. In: *Helikon*, 2002. 3. sz.